

DE BOER AAN HET WOORD

SP

HET KAN ZOVEEL BETER

DE BOER AAN HET WOORD

Henk van Gerven, Tweede Kamerlid SP
Inez Staarink, beleidsmedewerker Tweede Kamer SP
Dr. Ineke Palm, Wetenschappelijk Bureau SP

Zomer 2013

Publicatie onder verantwoordelijkheid
van SP-Tweede Kamerfractie in samenwerking
met het Wetenschappelijk Bureau van de SP

Fotografie: Rob Voss

'Ik lever melk en wacht mijn prijs af. Ik lever vee en wacht mijn prijs af.'

INHOUD

VOORWOORD 9

SAMENVATTING 11

1. INLEIDING 13

2. OPZET EN RESPONS 15

2.1. OPZET VAN HET ONDERZOEK 15

2.2. RESPONS 15

2.3. OVER DE RESPONDENTEN 15

2.4. VERGELIJKING MET NCRV/LTO-ONDERZOEK 18

3. RESULTATEN 21

3.1. WERKDruk EN WERKBELEVING 23

3.2. INKOMEN, NEVENINKOMSTEN, VERZEKERINGEN EN PENSIOENEN 24

3.3. BOER ALS VRIJE ONDERNEMER 27

3.4. SCHAALVERGROTING EN MEGASTALLEN 29

3.6. PRIJSVORMING EN EUROPEES LANDBOUWBELEID 40

3.7. GROOTSTE PROBLEMEN 43

3.9. BELANGRIJKSTE OPLOSSINGEN 44

4. CONCLUSIES 49

5. AANBEVELINGEN 55

BIJLAGE 1. TABELLEN ENQUÊTE 59

BIJLAGE 2. BRIEF ENQUÊTE 83

VOORWOORD

‘As nen boer nich klaagt is hee zeeke’, zeggen ze in Twente. En wat dacht u van de Weertse variant: ‘Nne boor en e vêrreke knorre altiêd.’ Opvallend is dat in onze enquête de veerkracht van de boerenstand blijkt. Ondanks zorgen over de toekomst heeft 87 procent van de 841 boeren die deelnamen plezier in het werk.

Boeren hebben een sterke eigen mening. Dat blijkt wel uit de oplossingen die worden voorgesteld om de ongewenste schaalvergroting in de sector tegen te gaan. De een wil meer liberalisering, de ander juist minder. Wel vindt men elkaar als het gaat over megabedrijven. Slechts 16 procent vindt megabedrijven een goede ontwikkeling. Van de respondenten heeft 82 procent liever een bedrijf van normale/gemiddelde proporties, als daar een fatsoenlijk inkomen mee te verdienen valt, dan een megabedrijf. Massaal wordt geklaagd over de te lage prijzen en de slechte onderhandelingspositie voor de boer. Stabiele kostendekkende prijzen en een betere verdeling van de opbrengsten in de keten wordt als oplossing gezien. Ook is er een gemeenschappelijke afkeer van de inconsistente overheid: 82 procent heeft kritiek en vindt de invloed van de overheid te groot en te knellend.

Is de overheid het probleem of is die toch nodig om oplossingen te bieden? In *De Boer aan het Woord* laten we de boeren spreken. In een later te verschijnen tweede deel, *Hart voor de Boer*, zullen we nader ingaan op de voorwaarden waaronder de boer naar onze mening een duurzame toekomst heeft en waarmee ongewenste schaalvergroting een halt kan worden toegeroepen.

Henk van Gerven
SP-Tweede Kamertlid

SAMENVATTING

Er wordt veel gediscussieerd over intensieve veehouderij en schaalvergroting. Burgers vragen om beter dierenwelzijn, garanties voor de gezondheid en duurzaamheid. Om er achter te komen hoe agrariërs hier zelf over denken, hield de SP een enquête onder boeren. Wat zien zij als problemen en oplossingen? Hoe denken zij over hun toekomst en die van de sector op lange termijn? 841 boeren hebben deelgenomen aan dit onderzoek, waarvan de belangrijkste conclusie is dat boeren een eerlijke prijs voor hun producten willen krijgen. Hun inkomenspositie staat onder druk. 95 procent van de respondenten wil niet afhankelijk zijn van subsidies maar wil kostendekkende prijzen.

Schaalvergroting wijzen de meeste boeren af. Vier vijfde van de respondenten verkiest een bedrijf met gemiddelde proporties boven een megabedrijf als daar een fatsoenlijk inkomen mee te verdienen valt. Nu voelen boeren zich vaak gedwongen tot schaalvergroting, omdat het rendement van het huidige bedrijf achteruit gaat, of om dierenwelzijns- en milieu-investeringen te kunnen betalen. Cruciaal punt is de prijsvorming. De boer voelt zich tamelijk machteloos als het gaat om het bedingen van een reële prijs voor zijn product. Boeren zijn sterk afhankelijk van een beperkt aantal afnemers en hebben massaal het gevoel dat in de voedselketen de boer als producent er bekaaid vanaf komt. Over beschermende maatregelen zoals melkquotering zijn de respondenten verdeeld: 40 procent is voor melkquota, 36 procent wil dat ze worden afgeschaft. 43 procent vindt niet dat hij als boer/tuinder nog steeds een vrij bestaan leidt. 82 procent van de respondenten ervaart een te grote invloed op zijn/haar bedrijfsvoering van de overheid. Ook van banken, veevoederbedrijven, slachterijen, zuivelfabrieken en tussenhandel wordt een toenemende invloed ervaren. De respondenten vragen om een consistente visie van de overheid, zodat er meer duidelijkheid en zekerheid komt voor de boeren.

Over milieu- en dierenwelzijnsmaatregelen zijn de meningen verdeeld, hoewel de helft van de respondenten welzijnsverbeteringen voor dieren wil doorvoeren op zijn boerderij als de concurrentie van bedrijven met slechtere dierenwelzijnsnormen wordt tegengegaan. Over antibioticagebruik zijn de respondenten kritisch: driekwart zou minder antibiotica toepassen in het bedrijf als hij/zij wist hoe dat verantwoord kon.

De agrariërs werken hard, ruim de helft werkt meer dan 60 uur gemiddeld per week. Zij hebben veel plezier in hun werk: 87 procent ervaart het werk als positief of zeer positief. Wel ervaart de boer een gebrek aan maatschappelijke waardering voor zijn werk – iets waar hij/zij graag verandering in wil brengen. Voor ruim een derde is het werkplezier de laatste jaren afgenomen.

De SP beveelt naar aanleiding van de enquête maatregelen aan om te komen tot een betere prijsvorming voor de producten van de boer. Daarbij moet de prijsvorming in de landbouw- en voedselproductie transparanter worden. In de prijs zullen ook de kosten voor een duurzame en diervriendelijke productie moeten worden verdisconteerd. Om dit mogelijk te maken dient de liberalisering van de landbouwproductie te worden ingeperkt en de positie van de boer versterkt. Alleen dan kan de voortgaande schaalvergroting en de grote nadruk op zo hoog mogelijke productie tot staan worden gebracht. En kan er een omslag in het boerenbedrijf worden gerealiseerd die kan rekenen op draagvlak en waardering bij de boer en bij de burger.

Dank aan Piet van IJzendoorn, Jan-Douwe van der Ploeg, Guus Geurts, Riky Schut, Niek Koning en Nicole van Gemert voor hun waardevolle bijdrage bij de totstandkoming van dit rapport.

1. INLEIDING

Nederland telt in november 2012 in totaal 68.810 boerenbedrijven, in 2000 waren dat er nog 97.390. Vanaf 2000 stopten er dus ongeveer 7 boeren per dag. Tegelijk worden boerenbedrijven steeds groter. Het aantal grote bedrijven steeg de afgelopen twaalf jaar met 13 procent tot 8.700. Het aantal kleine en middelgrote bedrijven daalde in deze periode juist met 26.000 tot 40.000, een krimp van ongeveer 40 procent.

Een doorsnee melkveebedrijf is sinds 2000 veel groter geworden. In 2011 waren er in Nederland 19.247 melkveebedrijven, die samen 1.470.000 melkkoeien hadden. In 2000 waren dit nog 29.466 bedrijven met 1.504.000 melkkoeien. Er is in het aantal bedrijven dus een afname van 35 procent. Een gemiddeld bedrijf in 2011 had 76 melkkoeien, een gemiddeld bedrijf in 2000 had 51 melkkoeien.

De trend is dus duidelijk: meer dieren en minder boeren. Terwijl de burgers vragen om beter dierenwelzijn, garanties voor de gezondheid en duurzaamheid, lijkt de markt te vragen om kostprijsreductie, rationalisatie en schaalvergroting.

Steeds meer boeren hebben moeite hun hoofd boven water te houden of een opvolger te vinden. Uit een onderzoek in 2010 van het NCRV-programma Randon 10 en LTO Nederland trok de NCRV de conclusie dat een kwart tot een derde van de boeren en tuinders in financiële en psychische problemen zit. De LTO-voorzitter reageerde daarop als volgt: 'Bekend is dat rond een kwart van de ondernemers, waar het gaat om de inkomsten van alleen het bedrijf, een schraal of negatief inkomen verdient en onder het minimuminkomen zit. Het LEI heeft dit eerder ook becijferd en het verschilt per sector en van jaar tot jaar.' In veel van die gevallen wordt elders bijverdiend om het bedrijf toch in de benen te houden. Daarmee wil de LTO-voorzitter de inkomensproblematiek niet bagatelliseren: volgens hem moet er meer werk worden gemaakt van de marktmacht van boeren.

De boer heeft namelijk weinig marktmacht en een klein aandeel in de margeverdeling in de keten. Van de prijs die de consument in de supermarkt betaalt, komt maar een beperkt deel bij de boer terecht. Van de opbrengsten van varkensvlees krijgt de supermarkt 25 procent, de verwerkende industrie 44 procent, boeren slechts 13 procent en

de veevoederindustrie 19 procent. Bij het kleinwinkelbedrijf is de helft voor de winkelier, 43 procent voor de tussenhandel en slechts 7 procent voor de boer.

Ondertussen wordt veel gediscussieerd over intensieve veehouderij en schaalvergroting. In september 2011 rondde oud-minister Hans Alders de maatschappelijke dialoog over de megastallen af. Daarin werd geconcludeerd dat het anders moet: meer draagvlak, meer dierenwelzijn, meer duurzaamheid. Aan de maatschappelijke dialoog gingen jaren van onrust vooraf. Her en der ontstonden op het platteland 'Megastallen Nee!'-protesten, waarbij stankoverlast, aspecten van ruimtelijke ordening en volksgezondheidsrisico's een centraal punt vormden. De discussies op het gebied van dierenwelzijn hebben ook geleid tot nieuwe duurzame producten in de supermarkt, waarbij de Dierenbescherming sterrepunten geeft voor verbeterd dierenwelzijn.

De roep om verandering vanuit de maatschappij is groot, maar hoe denken agrariërs zelf over het boeren? Hoe zien zij hun eigen toekomst en die van de sector op lange termijn? Hoe denken zij over schaalvergroting, dierenwelzijn en gezondheid? Wat zien zij als problemen en oplossingen? Om op deze vragen een antwoord te krijgen heeft de SP-Tweede Kamerfractie, in samenwerking met het Wetenschappelijk Bureau van de SP, een onderzoek uitgevoerd onder boeren. In dit rapport wordt hier verslag van gedaan.

2. OPZET EN RESPONS

2.1. OPZET VAN HET ONDERZOEK

In oktober 2011 startte de SP een langlopende enquête onder de titel 'De boer aan het woord'. Via persberichten, nieuwsbericht en agrarische nieuwsbrieven is publiciteit gegeven aan de website waar de enquête kon worden ingevuld.

De meeste boeren zijn bereikt via een directe mailing van adressen via de Kamer van Koophandel. Vooral de melkveehouders en intensieve veehouderijen zijn aangeschreven, omdat de enquête met name was gericht op de maatschappelijke discussies over de (intensieve) veehouderij met betrekking tot milieu, gezondheid, dierenwelzijn en schaalvergroting. Bij de Kamer van Koophandel zijn de volgende bedrijven geselecteerd: melkveehouders (SBI-code 0141), pluimveehouders (SBI-code 0147), houders van runderen – niet zijnde melkvee (SBI-code 0142) –, schapenhouders en geitenhouders (SBI-code 0145), varkenshouders (SBI-code 0146) en gecombineerde bedrijven met veehouderij en akker- of tuinbouw. Van deze mensen is de helft aangeschreven (alle even adressen). Dit waren 12.759 adressen.

In mei 2012 zijn acht aanvullende vragen naar de respondenten van de enquête gestuurd. Het betroffen vragen over pensioenvoorzieningen, kredieten en arbeidsongeschiktheidsverzekeringen.

2.2. RESPONS

841 Boeren hebben de enquête ingevuld. Dat is een respons van 6,5 procent. De aanvullende vragen zijn door 150 respondenten ingevuld.

2.3. OVER DE RESPONDENTEN

Opvallend is dat de respondenten voor 87 procent man zijn, slechts voor 17 procent vrouw. De vrouwen in de agrarische sector zijn behoorlijk onzichtbaar, hoewel ze vaak een belangrijke of essentiële rol op de boerderij spelen.

1. Wat is uw leeftijd? (n=841)

	%
< 35 jaar	15
35-44 jaar	30
45-54 jaar	36
Ouder dan 54 jaar	19

Meer dan de helft van de respondenten (55 procent) is 45 jaar of ouder.

61 procent van de respondenten is eigenaar, 26 procent is mede-eigenaar, 8 procent is bedrijfsopvolger, 2 procent is meewerkend gezinslid, 1 procent is werknemer en voor 2 procent geldt wat anders. Werknemers zijn dus slecht vertegenwoordigd in dit onderzoek.

2. In welke provincie ligt uw bedrijf?

Provincie	% onderzoek	% CBS
Groningen	7	5
Friesland	11	8
Drenthe	5	5
Overijssel	13	12
Gelderland	15	17
Flevoland	2	3
Utrecht	5	4
Noord-Holland	5	7
Zuid-Holland	9	10
Zeeland	1	4
Noord-Brabant	21	18
Limburg	6	7
n=	839	

De verdeling van de respondenten komt goed overeen met de landelijke verdeling van boeren over de provincies.

Bedrijfsgrootte

De bedrijfsgrootte van de respondenten zijn vergeleken met CBS-cijfers.

3. Aantal melkkoeien per bedrijf

	% melkveehouders onderzoek	% melkveehouders CBS
1 tot 50	8,5	27
50 tot 100	47	51
100 tot 200	36	20
200 of meer	8,5	2
n=	473	19247

4. Aantal vleesvarkens per bedrijf

	% varkenshouders onderzoek	% varkenshouders CBS
1 tot 500	13,5	46
50 tot 1000	21	21
1000 tot 5000	59,5	30
5000 of meer	6	3
n=	128	5501

In dit onderzoek hebben beduidend minder kleine bedrijven meegedaan en beduidend meer grote bedrijven vergeleken met de doorsnee boeren in Nederland.

Volgens een rapport van Alterra wordt gesproken van grootschalige veehouderij (megastallen) vanaf circa 300 NGE (NGE = Nederlandse Grootte Eenheid). Voor hokdierbedrijven komt dit neer op een varkensbedrijf met 420 fokzeugen of 7000 vleesvarkens, of een pluimveebedrijf met 115.000 leghennen of 225.000 vleeskuikens. Voor graasdierbedrijven komt dit neer op een bedrijf met 225 melkkoeien en bijbehorend jongvee of 2500 melkgeiten of 2000 vleeskalveren.

Volgens het genoemde Alterra-rapport zijn er in 2009 in Nederland 335 grootschalige hokdierbedrijven ofwel 4,1 procent van het totaal. Deelgenomen aan dit onderzoek hebben 55 van de 119 bedrijven met meer dan 400 fokzeugen (46 procent); 3 van de 128 bedrijven met meer dan 7500 vleesvarkens (2,3 procent); 4 van de 38 bedrijven met meer dan 120.000 leghennen (11 procent); 2 van de 10 bedrijven met meer dan 220.000 vleeskuikens (20 procent). Dus met name onder de bedrijven met fokzeugen zijn er beduidend meer grootschalige bedrijven in dit onderzoek vertegenwoordigd dan in Nederland aanwezig zijn.

Volgens het Alterra-rapport zijn er in 2009 in Nederland 284 grootschalige graasdierbedrijven, ofwel 0,8 procent. Deelgenomen aan dit onderzoek hebben 22 van de 473 bedrijven met meer dan 250 melkkoeien (5 procent); geen van de 17 bedrijven met meer dan 2500 geiten (0 procent); geen van de 25 bedrijven met meer dan 2000 vleeskalveren (0 procent). Dus onder bedrijven met melkkoeien is het percentage grootschalige bedrijven in dit onderzoek flink meer dan onder de melkveehouderijen in Nederland.

2.4. VERGELIJKING MET NCRV/LTO-ONDERZOEK

Het NCRV-programma Rndom 10 en LTO Nederland hebben in 2011 een peiling gehouden onder een grote groep boeren. In totaal hebben toen 3.029 respondenten de enquête ingevuld. Dit aantal is ruim genoeg om representatieve uitspraken te kunnen doen over de groep, stelden de onderzoekers toen. Om te kijken naar de vergelijkbaarheid van beide groepen zijn de uitkomsten van gelijklopende vragen vergeleken. Eén vraag (vraag 11a) is om deze reden overgenomen uit het LTO-onderzoek.

5. In wat voor type boerenbedrijf bent u actief? (meerdere antwoorden mogelijk)

	% onderzoek	% LTO-onderzoek
Melkveehouderij	60	42,2
Varkenshouderij	23	14,1
Pluimveebedrijf	7	5,2
Akkerbouw	15	23,5
Tuinbouw	3	12,6
Anders	15	19,6 *
vleeskalveren	4	
geiten	3	
Schape	7	

* inclusief vleeskalveren, geiten, schape

In dit onderzoek zijn dus minder bedrijven met akkerbouw en tuinbouw vertegenwoordigd; dat heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat de directe mailing alleen naar veehouders en boeren met een gemengd bedrijf zijn gegaan.

6. Ik vind dat ik als boer/tuinder nog steeds een vrij bestaan leid (vraag 12)

	% onderzoek	% LTO-onderzoek
Geheel mee eens	3	6
Mee eens	35	41
Neutraal	21	21
Mee oneens	34	25
Geheel mee oneens	9	7

Hoewel de percentages aardig overeenkomen, zijn er in dit onderzoek wat meer boeren die kritisch zijn over hun bestaan als vrije boer. De antwoorden op deze vraag komen vrijwel overeen.

7. Is er een opvolger voor het bedrijf? (LTO: Heeft u een bedrijfsopvolger?)

	% onderzoek	% LTO-onderzoek
Ja	33	6
Nee/nog niet duidelijk	67	64

Hier zijn de boeren uit het LTO-onderzoek kritischer; de vraag was in het LTO-onderzoek ook scherper gesteld.

8. Ik vind meer megabedrijven een goede ontwikkeling (LTO: Megabedrijven zijn de toekomst)

	% onderzoek	% LTO-onderzoek
Geheel mee eens	4	2,5
Mee eens	12	10
Neutraal	37	23
Mee oneens	29	41,5
Geheel mee oneens	18	23

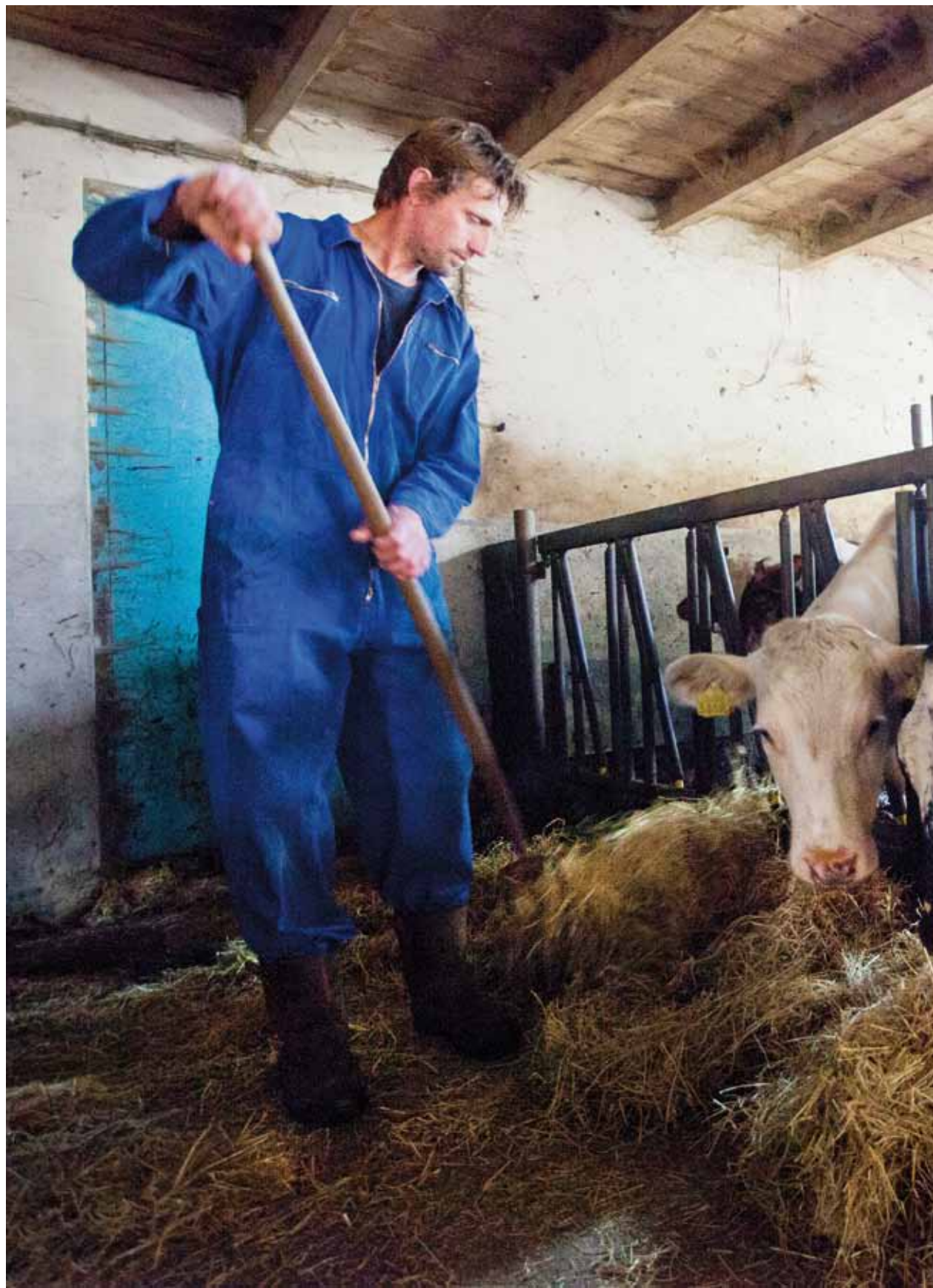
De antwoorden op vergelijkbare vragen komen goed overeen in beide onderzoeken. Dat duidt er op dat de onderzoeksgroepen vergelijkbare groepen zijn en dat daarmee ook in dit onderzoek een redelijke doorsnede van de Nederlandse boeren in beeld komt.

Analyse

Niet alle vragen zijn door iedereen ingevuld en niet iedereen heeft de gehele enquête afgemaakt. Het aantal respondenten per vraag varieert dus nogal en loopt langzaam af. In de tabellen (bijlage 1) is daarom steeds per vraag het aantal respondenten aangegeven dat deze vraag heeft beantwoord.

Per vraag wisselt ook het aantal mensen dat wel of geen mening heeft; ook dit is in de tabellen per vraag aangegeven. In de tabellen is tevens aangegeven of de antwoorden ook zijn bekeken voor een specifieke groep, bijvoorbeeld alleen veehouders.

Naast de gesloten vragen waren er een aantal open vragen. Vooral de laatste twee vragen over belangrijkste problemen en oplossingen zijn door vele honderden boeren ingevuld. Alle antwoorden zijn gelezen en gaven een schat aan verdere informatie. Deze informatie is in de resultaten samengevat verwerkt. Een aantal opmerkingen van respondenten is toegevoegd als citaten om de deelnemers aan de enquête zoveel mogelijk zelf aan het woord te laten.

3. RESULTATEN

3.1. WERKDruk EN WERKBELEVING

Werkdruk

De boeren is gevraagd hoeveel uur zij gemiddeld per week werken.

9. Hoeveel uren werkt u gemiddeld per week? (n=836)

	%
Minder dan 40 uur	13
40 tot 60 uur	30
60 tot 80 uur	44
Meer dan 80 uur	12
Geen mening, weet niet	1

Ruim de helft van de boeren werkt meer dan 60 uur per week.

'Boer zijn is een bestaan en een roeping.'

'Uren maken mij niet uit, wij zorgen met groot plezier voor onze dieren.'

'Mijn man werkt van half acht 's ochtends tot half twee 's nachts. Geen geld voor modernisering, we hebben het moeilijk.'

Werkplezier

87 procent van de respondenten ervaart het werk als positief tot zeer positief, slechts 2 procent ervaart het werk negatief. Voor 37 procent van de respondenten is het plezier in het werk de afgelopen jaren wel afgenomen.

'Het is me allemaal veel te veel. Ik vind het schandalig dat ze onze producten niet eerlijk betalen gezien de uren die wij in het bedrijf steken uit liefde voor het bedrijf. Nee, de

staat wil megabedrijven, dat ze het eten voor niks van de boeren kunnen krijgen en dat deze helemaal in handen van de banken zijn. Als het iets minder gaat kunnen ze deze boeren naar het gekkenhuis brengen of ontnemen deze zichzelf het leven.'

'Ik werk liever 50 dan 80 uur maar met minder geiten is er geen bestaan uit te halen want de Q-koorts werpt nog steeds zijn vruchten af: een lage melkprijs tegen een hoge voerprijs. De markt is veel te machtig. Als jullie daar wat aan gaan doen is er voor de boer weer een normaal inkomen uit te halen. En dan de papierwinkel: plus minus 20 uur per maand.'

Toekomst

52 procent van de respondenten vindt niet dat het goed is gegaan in de sector de afgelopen jaren. 29 procent is hier neutraal over en slechts 19 procent vindt dat het goed gaat in de sector. 33 procent van de respondenten heeft een opvolger voor het bedrijf, 67 procent niet of weet het nog niet.

3.2. INKOMEN, NEVENINKOMSTEN, VERZEKERINGEN EN PENSIOENEN

Het inkomen van boeren is wisselend. Toch is de respondenten gevraagd een inschatting te maken van het bruto jaarinkomen.

10. Het bruto inkomen per jaar uit het bedrijf bedraagt (n=831)

	%
Minder dan minimum tot circa 17.000 euro	33
Tussen minimum en modaal tot circa 32.500 euro	41
Tussen modaal en tweemaal modaal tot circa 65.000 euro	15
Meer dan tweemaal modaal	2
Geen mening, weet niet	9

Een derde van de boeren heeft een minimuminkomen of daaronder. De meeste boeren hebben een inkomen tussen minimum en modaal.

Neveninkomsten

Bijna de helft van de boeren (48 procent) heeft neveninkomsten en doet dus werk naast het werk op het boerenbedrijf.

11. Hoeveel procent van uw inkomen genereert dat? (n=363)

	%
1 tot 10%	5
10 tot 25%	27
25 tot 50%	26,5
50 tot 75%	26,5
75 tot 100%	15

Voor de meeste boeren vormen de neveninkomsten een belangrijk deel van de totale inkomsten.

'Naast het werk thuis werk ik ook nog full-time bij een adviesbureau.'

Diversificatie

Diversificatie ofwel verbreding van de activiteiten buiten de sector, zoals recreatie en zorgboerderijen, kan voor boeren een mogelijkheid zijn om te overleven. Hoewel veel boeren noodgedwongen het roer omgooien kunnen er meer drijfveren een rol spelen bij de keuze voor een multifunctioneel bedrijf. Sommige boeren willen bijvoorbeeld meer contact met de maatschappij of hebben de behoefte aan een andere manier van boeren in plaats van steeds maar groter te worden.

13 procent van de respondenten doet aan verbreding, 13 procent overweegt dat te doen. 69 procent doet dat niet en gaat dat ook niet doen. 14 procent van de respondenten denkt dat diversificatie de toekomst heeft, 55 procent denkt van niet, 31 procent staat hier neutraal in (meer hierover in het hoofdstuk Milieu, dierenwelzijn en gezondheid).

'We moeten stoppen met denken dat verbreding het antwoord is. Hoeveel bed en breakfast- en zorgboerderijen hebben bestaansrecht?'

Warme sanering

De respondenten is gevraagd of ze mee zouden doen aan een opkoopregeling of een warme sanering indien zo'n regeling mogelijk is. 13 procent van de respondenten zegt ja, 74 procent zegt nee. 13 procent weet het niet.

Pensioenen en arbeidsongeschiktheidsverzekering

De respondenten zijn in een extra enquête nog enkele vragen gesteld over verzekeringen, pensioenen en krediet. 150 respondenten hebben hier aan deelgenomen. 40 procent van de respondenten vindt dat er een goede basispensioenvoorziening moet komen, 28 procent vindt van niet. 63 procent van de respondenten vindt dat er een collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering moet komen (betaalbaar en met ruime dekking), 19 procent vindt van niet.

De respondenten zoeken een doorbraak in de sociale positie van de boer, vooral als het gaat om een eerlijke prijs voor hun producten. Hoewel de meeste respondenten een arbeidsongeschiktheidsverzekering wel goed zouden vinden, wijst een aantal boeren erop dat ze niet voor niets voor het vrije ondernemerschap hebben gekozen,

'We zijn gewoon ondernemers met ondernemersrisico. We kunnen niet alles afdekken en dat moeten we ook niet willen.'

'De basis van het vrije ondernemerschap is dat men zelf de keuze kan maken voor de manier waarop men het inkomen verzorgt. Daar moet je niet te veel collectief in willen voorzien. Wel vind ik dat er fiscaal voordelige voorzieningen moeten zijn om dat te doen.'

Verbod op verkoop met verlies

Een verbod op verkoop van agrarische producten met verlies is een goed idee, vindt de helft van de respondenten, maar 29 procent vindt van niet. Respondenten noemen dit plan moeilijk uitvoerbaar.

'Uw voorstel is charmant maar niet realistisch. Getracht moet worden de tussenhandel en het grote agricomplex minder macht te geven.'

'Waarom de agrarische producten (doorgedraaide tomaten, boterbergen, ingevroren vlees) niet gebruiken via de voedselbank, zodat het niet later meer op de markt komt maar direct wordt gebruikt voor armoedebestrijding?'

Kredietverlening

21 procent van de respondenten vindt dat de kredietverlening te beperkt is, 39 procent is het hier niet mee eens. Uit de opmerkingen valt op te maken dat de kredietverstrekking vooral voor investeringen in grote bedrijven en flinke schaalvergrotingen ruim zijn, maar wel een probleem kunnen vormen voor duurzame investeringen, pachters en kleinere bedrijven.

Tijdelijk in de bijstand

70 procent van de respondenten vindt dat een agrariër die in de problemen komt, tijdelijk moet kunnen terugvallen op bijstand zonder zijn bedrijf te moeten verkopen. 12 procent is het hier niet mee eens. Verschillende respondenten wijzen erop dat de huidige regelingen hiervoor afdoende zijn. Er bestaat al een borgstellingsfonds en een bijstandsregeling voor boeren die tijdelijk in de problemen zitten.

Erfpacht en overdrachtsbelasting

Bijna de helft van de respondenten ziet problemen met erfpacht en overdrachtsbelasting. Dat geeft grote problemen bij een overname. Het bedrijf was/is vaak het pensioen van de boer.

'Iedere keer als een bedrijf een generatie verder gaat, heb je met overdracht te maken, met alle moeilijkheden van dien. Er moet met de bank en de fiscus afgewerkt worden en

er moet ook nog een inkomen voor vertrekkende en startende ondernemer zijn. Dit maakt een bedrijfsovername niet gemakkelijk.'

'Overdracht is altijd een probleem. Je werkt je hele leven om een bedrijf in eigendom te krijgen, de volgende generatie start weer van voren af aan, de fiscus is altijd de lachende derde.'

'Exploitatie van een agrarisch bedrijf komt steeds meer onder druk staan door de (te) hoge taxatie-waarde. De agrarische waarde zou meer gebruikt moeten worden. Vooral bij erfrecht en overname (mogelijk alleen bij voortzetten van de onderneming) zou exploitatie meer mogelijk en rendabel te maken zijn en het kost de gemeenschap niets, alleen heeft de agrarische ondernemer meer kans van slagen!!!!'

3.3. BOER ALS VRIJE ONDERNEMER

Net als in het grote NCRV-LTO-onderzoek is een vraag gesteld over het vrije ondernemerschap.

12. Ik vind dat ik als boer/tuinder nog steeds een vrij bestaan leid (n=787)

	%
Mee eens	38
neutraal	21
Mee oneens	43

De respondenten in dit onderzoek zijn kritischer over het bestaan als vrije boer dan de deelnemers aan het NCRV-LTO-onderzoek, waar 47 procent het met de stelling eens was en 32 procent niet. Dit komt mogelijk omdat er in dit onderzoek relatief meer veehouders zijn.

Toenemende beïnvloeding

69 procent van de respondenten ervaart een toenemende invloed van banken, veevoederbedrijven, slachterijen, zuivelfabrieken, tussenhandel en/of andere grote bedrijven.

'Ik lever melk en wacht mijn prijs af. Ik lever vee en wacht mijn prijs af. Ik ben niet in staat een gelijkwaardige partij te zijn van mijn afnemers.'

'Banken stimuleren lenen met goedkope rentes aan groeiers, terwijl wij de volle mep betalen. Veevoederbedrijven en slachterijen betalen grotere bedrijven meer voor hun vlees en geven grotere korting. Terwijl de bulkwagen en veewagen bij beide vol zijn.'

13. Ik ervaar een te grote invloed op mijn bedrijfsvoering van (meerdere antwoorden mogelijk)

	%
Overheid	82
Supermarkten en hun inkooporganisaties	47
Zuivelfabrieken	24
Banken	22
Slachtbedrijven	11
De grote bedrijven of projectontwikkelaars (die kleinere bedrijven opkopen of contracten met hen sluiten waarbij ze een vergoeding krijgen om de boerderij voor het grote bedrijf te runnen)	7
Veevoederbedrijven	5
Geen mening	5

De overheid komt met 'minuscule regeltjes die vaak nergens op slaan'.

'Supermarkten en consumenten 'stellen extra eisen, bijvoorbeeld ten aanzien van dierenwelzijn, maar als de extra kosten worden doorberekend zijn ze niet thuis.'

'We geven onze producten maar mee en zien wel wat de melkfabriek of slachterij ons betaalt.'

'Ik ben melkveehouder. De winst gaat naar o.a. de directie die een miljoenen-salaris krijgt (FrieslandCampina).'

'De banken eisen dat je groeit terwijl ik dierenwelzijn en economisch werken veel belangrijker vind'.

'Slachtbedrijf ' VanDrie Group heeft te veel marktmacht en bepaalt de veel te lage kalverprijzen, bepaalt feitelijk de gehele kalvermarkt. Dat is echt onrecht. Mededingingsregels letten alleen op het belang van de consument, de rest moet het maar uitzoeken.'

'Als pachter is het wel zo dat je de winst van je bedrijf kunt wegbrengen naar de grondeigenaar.'

45 respondenten hebben een bedrijf of werken in een bedrijf dat een overeenkomst heeft waarbij een bedrag wordt afgesproken per productie (bijvoorbeeld betaling per kalver-stapplaats) en waarbij de winst en de risico's grotendeels naar een nadere partij gaan. De meningen hierover zijn verdeeld.

'Ervaar dit als positief, omdat ik zonder de zekerheden die zij bieden geen financiering rond kan krijgen bij een bank; of dit een gunstige ontwikkeling is, is een tweede.'

Bijna 60 procent van de respondenten vindt dat een boer beter af is bij weinig vreemd kapitaal en in een middelgroot bedrijf met weinig schulden dan in een groot bedrijf met veel schulden; 20 procent is het hier niet mee eens.

3.4. SCHAALVERGROTING EN MEGASTALLEN

Volgens het rapport 'Grootschalige veehouderij in Nederland' (2011) worden bedrijven aangemerkt als grootschalig vanaf circa 300 NGE. In Nederland is dat:

- 0,8 procent van de graasdierbedrijven (een bedrijf met 225 melkkoeien en bijbehorend jongvee; 2500 melkgeiten of 2000 vleeskalveren);
- 4,1 procent van de hokdierbedrijven ofwel varkens/pluimvee (een varkensbedrijf met 420 fokzeugen of 7000 vleesvarkens; een pluimveebedrijf met 115.000 leghennen of 225.000 vleeskuikens).

Schaalvergroting

43 procent van de respondenten vindt dat de schaalvergroting in de sector te snel gaat, 27 procent is het daar niet mee eens. 30 procent is neutraal.

16 procent vindt meer megabedrijven een goede ontwikkeling, 47 procent is het daar niet mee eens. 37 procent is neutraal. Een enkele respondent vindt dat er te zwart-wit onderscheid wordt gemaakt tussen modale en megabedrijven.

'Bij iedere onderneming past een eigen bedrijfsschaal, waarbij verschillende bedrijfsschalen prima naast elkaar kunnen bestaan.'

14. Ik heb liever een bedrijf van normaal/gemiddelde proporties als daar een fatsoenlijk inkomen mee te verdienen is, dan een megabedrijf (n=749)

	%
Mee eens	82
Neutraal	9
Mee oneens	9

Vier vijfde van de respondenten verkiest een bedrijf met gemiddelde proporties boven een megabedrijf als daar een fatsoenlijk inkomen mee te verdienen valt.

'Ik denk dat de ideale grootte van een bedrijf afhankelijk is van meerdere factoren en dit zal voor iedere veehouder en ieder bedrijf anders zijn. Factoren zijn: ambitie van de ondernemer, omgeving, capaciteiten van de veehouder, marktomstandigheden.'

Familiebedrijven onder druk

55 procent van de respondenten vindt dat megabedrijven de toekomst van familiebedrijven onder druk zetten. 29 procent vindt van niet. 16 procent is neutraal.

56 procent van de respondenten vindt dat boerenorganisaties meer zouden moeten opkomen voor het behoud van familiebedrijven, ook als dat leidt tot meer polarisatie met toeleveranciers, de verwerkende industrie en de handel. 20 procent vindt van niet. 24 procent is neutraal.

'Voor ons gevoel is een 'koude sanering' van de kleine gezinsbedrijven aan de gang.'

'Maatschappij ziet liever een familiebedrijf waar men met recht een hart heeft voor de dieren. Helaas dwingen milieu- en welzijnsregels tot onredelijke investeringen die juist deze familiebedrijven de das om (zullen gaan) doen.'

'Vooral het voortdurend tegenwerken van eerlijke marktmacht-verdeling in Nederland en Europa, waardoor boeren steeds voor een 'rotprijs' moeten blijven produceren en de marges in de keten zeer oneerlijk zijn verdeeld, dwingt velen tot schaalvergroting.'

'Waarom zouden er familiebedrijven moeten blijven bestaan, het is toch belangrijk dat een partner en of kinderen buiten de deur werken en zo midden in de samenleving staan?'

'Op een groot bedrijf kun je met medewerkers makkelijker het werk rondzetten en heb je een beter sociaal leven, je hoeft dan niet meer 24 uur per dag klaar te staan zoals dat op een familiebedrijf het geval is.'

Grondgebonden veeteelt

Gevraagd is naar de mening over grondgebonden in plaats van niet-grondgebonden (intensieve) veehouderij.

15. We moeten op den duur naar grondgebonden veehouderij

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	40	39
Neutraal	20	20
Mee oneens	40	41
n=	665	592

De meningen zijn hier verdeeld, ook als je alleen naar de veehouders onder de respondenten kijkt. 51 procent van de respondenten zou zelf naar grondgebonden veehouderij willen, 52 procent onder de veehouders.

Redenen om uit te breiden

47 procent van de respondenten heeft uitbreidingsinvesteringen gepland, 53 procent niet.

16. Waarom wilt u uitbreiden? (n=353, meerdere antwoorden mogelijk)

	%
Om dierenwelzijns-investeringen te betalen	55
Om milieu-investeringen te betalen	47
Het rendement van mijn huidige bedrijf gaat achteruit	37
Internationale concurrentie	18
Ik wil een groter bedrijf want ik wil meer verdienen	16
Omdat de bank mij vertelt dat dit verstandig is	1
Anders	43

Over dierenwelzijn en milieu zeggen de respondenten:

'Als ik niet ging uitbreiden, kon ik alleen maar stoppen, omdat de investeringen voor welzijn en milieu te hoog werden.'

'Grote bedrijven hebben een betere marge waardoor er ruimte ontstaat voor investeringen in betere stallen en andere milieu-beschermende maatregelen.'

'Doordat vergunning-aanvraag veel tijd en geld kost, moet je grotere vergunningen aanvragen, anders wordt de kostprijs bij voorbaat al te hoog. Klein voorbeeld: ik heb in 2006 een nieuwe milieuvergunning aangevraagd, kosten 15.000 euro. Voor een uitbreiding van ongeveer 15.000 vleeskuikens en 30 melkkoeien heel veel geld. Hetzelfde geld ben je kwijt voor vier of vijf keer deze uitbreiding, de verleiding is dan wel erg groot om dit te doen.'

'Om de meerkosten van de laatste dierenwelzijns- maar vooral milieueisen terug te verdienen, worden we gedwongen te groeien. De investering wordt anders over te weinig kg. melk verdeeld. Met investeringen in dierwelzijn heb ik niet veel moeite, mits ze praktisch zijn. We investeren sowieso wel in ruimte en goede behuizing. Extra bemoeienis vanuit de overheid is vaak erg onpraktisch en maakt het alleen maar duur.'

Over rendement:

'Schaalvergroting komt doordat er veel geproduceerd moet worden voor weinig. Vaste kosten blijven gelijk, dus door meer omzet komt er meer binnen.'

'In het algemeen zullen grote investeringen zoals luchtwassers e.d. sneller rendabel zijn wanneer men op grotere schaal produceert.'

'Mijn vleesvarkenstak voldoet niet meer aan de eisen die in 2013 van kracht worden (luchtwater, oppervlakte per dier), dus ik heb inmiddels mijn dierrechten verkocht, die gaan dan dus naar een varkenshouder die gaat uitbreiden. En dit zelfde verhaal kom ik bij veel collega's in de omgeving tegen, melkveehouders met een relatief kleine varkenstak die

wordt afgestoten i.v.m. de regelgeving. Dus als de maatschappij megastallen wil weren, dan moet zij de doorsnee bedrijven koesteren, zodat deze niet worden overgedaan aan grote groeiers.'

Over internationale concurrentie:

'We moeten voor wereldmarkt prijzen produceren, dan moet de overheid ook de voorwaarden scheppen zodat we kunnen concurreren.'

'We moeten naar een gereguleerde markt toe. Zo kan iedereen z'n brood verdienen dit houdt dus wel in dat er dierrechten moeten zijn in heel Europa. Anders gaat de Nederlandse landbouw naar de knoppen.'

13 procent van de respondenten zegt dat de bank hem of haar wel eens heeft gevraagd de schaal te vergroten of dit als leningsvoorwaarde heeft gesteld.

'De bank wilde liever dat wij 300 melkgeiten gingen houden dan de 200 die we nu hebben. Ze vonden ons eigenlijk niet kredietwaardig genoeg.'

'De bank vroeg om schaalvergroting. Ik heb twee jaar geleden gezegd en elke keer herhaald: schaalvergroting leidt voor de boer tot niets, alleen tot afhankelijkheid van anderen en opgeven van vrijheden. Wanneer is het eens genoeg? Het bedrijf (eigen vermogen) opeten kunnen we zelf ook wel.'

Over de prijzen zeggen sommige respondenten:

'Door de lage prijzen voor de producent is helaas massa kassa.'

'Je moet steeds meer liters melken om hetzelfde inkomen te behouden.'

'De prijs die een boer ontvangt voor zijn producten ligt bijvoorbeeld voor de melk al zo'n 25 jaar op hetzelfde niveau. Moet je bij de rest van de Nederlandse samenleving mee aankomen, 25 jaar loonbevriazing. Aangezien onze toeleveranciers, verzekeringen en levensonderhoud etc. etc. wel gewoon met de inflatie meegaan, moet het ergens vandaan komen, namelijk productieverhoging.'

Liberalisering

Een aantal respondenten vreest bij liberalisering (als het melkquotum verdwijnt) een slijtageslag, waarbij slechts enkele bedrijven het zullen overleven. Iedereen zal meer gaan melken. Daar spelen de boeren nu al op in, volgens respondenten. Afschaffen van dierrechten en melkquota leidt eerst tot meer dieren en productie met als gevolg te lage opbrengst en prijs. Dit heeft als gevolg dat bedrijven zullen afvallen. Volgens een van de respondenten zullen banken dan kiezen om bedrijven te laten afvallen waar zij zelf geen kleerscheuren aan oplopen. Dat betekent dat een groot bedrijf eerder door mag, ondanks het feit dat het financieel eigenlijk failliet is; de kleine buurman moet maar

stoppen, omdat de bank hiermee uit kan springen en er toch een aantal uit de markt moeten.

'Door afschaffing van productiebeheersing en liberalisatie van de markt kan de melkprijs flink fluctueren. Bij een lage melkprijs wil de veehouder meer melk en groeien om zijn kosten te betalen. Bij een hoge melkprijs wil hij meer groeien/melken om meer te verdienen en af te lossen. Met productiebeheersing is er meer rust in de sector en gestage groei.'

'Ik ben voorstander van het behouden van het melkquotum, op langere termijn beperking van landbouwproductie in het algemeen in Nederland, minder dumpen van overschotten in derde landen en stimuleren van productie aldaar. Ben grote voorstander van het Canadese systeem, waarbij landbouw, retail en overheid de kostprijs van een liter melk bepalen en deze garanderen aan de boeren.'

'De roep van melkveehouders tot afschaffing is het domste ooit. Ze hebben goud in handen. Weer de melkplas terug, weer die boterberg? Dit Europese instrument zou voor heel de landbouw moeten gelden: een prijs zodat de doorsnee boer een fatsoenlijke uurvergoeding krijgt. Dit beperkt de drang naar vergroting bij velen. In Europa zijn genoeg consumenten die ook kunnen betalen.'

Rol overheid bij uitbreiding

Gevraagd is naar de rol van de overheid bij de schaalvergroting.

17. Zijn er van overheidswege invloeden die tot schaalvergroting leiden? (n=746; meer antwoorden mogelijk)

	%
Nee	8
Ja, dierenwelzijnseisen	55
Ja, Europees handelsbeleid, marktliberalisering	41
Ja, afschaffen melkquotum	37
Ja, Europees landbouwbeleid, namelijk afschaffing van de productiebeheersing	32
Ja, Europees landbouwbeleid, namelijk verlaging van de garantieprijs	29
Ja, vergunningen (landelijk)	25
Ja, subsidies gaan te veel naar grote bedrijven en te weinig naar kleinere bedrijven	20
Ja, afschaffen dierrechten	13
Anders	11
Geen mening	2

'Overheidsbeleid in Europa en Nederland is gericht op lage voedselprijzen en inflatie. Er zijn genoeg boeren die maatschappelijk verantwoord meer willen doen dan alleen produceren. Uiteindelijk is het de consument die het de agrariërs moet gunnen. Consumenten kopen nu hoofdzakelijk op de prijs en niet op de waarde van hun voedsel.'

'Ik mis in dit rijtje de mestwet. Ook deze is er op gericht om de intensieve veehouderij te bevorderen. Hoe intensiever, hoe gunstiger de mestwet uitpakt. Ook hier zijn kleine extensieve bedrijven de dupe van. Daar gebeurt namelijk het tegenovergestelde.'

'Mestwet is niet goed afgestemd op samenwerkingsverbanden en niet goed voor koeien in de wei, enz. Veel meer beleid (GLB) en wet- en regelgeving afstemmen op duurzame (kringloop-)landbouw. Grond is de grootste kostenpost, vandaar EcoLaNa Grondfonds geïntroduceerd, helaas door het afschaffen van Groenfinanciering/beleggen nu niet mogelijk.'

'Door de aanslag die overheid en projectontwikkelaars doen op agrarische gronden stijgen prijzen explosief. Akker en weilanden horen bij de boeren, niet bij de overheid!!!'

3.5. Milieu, dierenwelzijn en gezondheid

36 procent van de respondenten vindt dat het beter en duurzamer is als Nederland alleen produceert voor de Noordwest-Europese markt en niet voor de wereldmarkt; 48 procent is het daar niet mee eens. 16 procent is neutraal.

Boer en natuur

Boer en natuur gaan prima samen, vindt 89 procent van de respondenten. 13 procent van de respondenten vindt het wenselijk dat boerenbedrijven zich meer verbreden buiten de sector (diversificatie); 49 procent vindt dat niet; 29 procent is neutraal.

41 procent van de respondenten voelt voor het uitvoeren van 'groene en blauwe diensten' (met subsidies van Europa diensten leveren voor het landschapsbeheer, wateronderhoud en ecosysteem); 43 procent voelt hier niets voor. Groene diensten zijn gericht op het beheer van landschap en wandelpaden (zoals houtwallen en knotwilgen). Een blauwe dienst kan zijn het vasthouden van water op percelen en in de watergangen.

Gericht beleid voeren

Een aantal respondenten is van mening dat er meer gericht beleid moet komen op het gebied van milieu en dierenwelzijn.

'Europese landbouwsubsidie naar biologische landbouw en naar boeren die bijdragen aan het in stand houden van het ecosysteem en er geen rooibouw op plegen.'

'Direct stoppen met subsidies op biovergisters, dit vreet maïs en er gaan veel mensen dood van de honger, wat dom.'

'Extensieve, duurzame en natuurvriendelijk producerende bedrijven een hectare toeslag

geven om hetzelfde inkomen per hectare te kunnen genereren als een intensieve/groot-schalige ondernemer.'

Prijsverschil met reguliere producten

35 procent van de respondenten vindt dat het prijsverschil tussen reguliere producten en producten met een betere dierenwelzijns- of milieuprestatie te groot is; 42 procent vindt dat niet.

'Dit prijsverschil moet naar de primaire sector terugkomen, dan is het mogelijk om te investeren voor extra dierenwelzijn. Nu blijft dit verschil voor een groot gedeelte hangen. Het verschil kan kleiner zijn als aan mijn voorwaarde wordt voldaan.'

'Geen goedkoop geproduceerd vlees meer in de Nederlandse supermarkt, maar dan wel alle supermarkten. Zolang er goedkoop vlees in de supermarkten blijft, kopen de mensen het.'

'Supermarkten moeten meer betalen aan producenten en minder winst pakken. Een euro-cent per liter melk meer betalen is voor een boer met een miljoen melkquotum een gezinsinkomen van 10.000 euro; hierdoor kan hij minder koeien houden voor hetzelfde inkomen.'

Gelijkschakeling milieu- en dierenwelzijnseisen

Driekwart van de respondenten denkt dat het prijsverschil kleiner kan worden door een gelijkschakeling van de internationale dierenwelzijns- en milieu-eisen en/of dwingende wetgeving binnen Europa. De dwingende wetgeving moet dan gekoppeld zijn aan marktbescherming tegen producten met slechte(re) milieu- en dierenwelzijnseisen.

'De supermarkt mag overal kopen in de hele wereld. Wij moeten volgens Nederlandse standaarden produceren, maar de melk uit Australië mag verkocht worden.'

Dierenwelzijn

Als de concurrentie van bedrijven met slechtere dierenwelzijnsnormen wordt tegengegaan, wil 45 procent van de respondenten graag welzijnsverbeteringen doorvoeren; de rest wil dat niet (21 procent) of weet het nog niet (34 procent). Van de veehouders wil 47 procent dan graag welzijnsverbeteringen doorvoeren; de rest wil dat niet (21 procent) of weet het nog niet (32 procent).

Bijna de helft (49 procent) van de respondenten vindt dat de overheid meer zou moeten of kunnen doen om innovatieve, diervriendelijke of milieuvriendelijke stalconcepten te ontwikkelen en onder boeren te verspreiden; 27 procent vindt dat niet en 24 procent is neutraal. Deze percentages zijn identiek indien alleen de veehouders worden betrokken in de analyse.

18. Ik vind dat innovatieve, milieuvriendelijke en diervriendelijke stallen voorrang moeten krijgen bij het uitgeven van dierrechten, melkquota en subsidies

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	37	36
Neutraal	23	23
Mee oneens	40	41
n=	701	624

Bij een concreet voorstel is het enthousiasme minder: 36 procent wil dat milieu- en diervriendelijke stallen voorrang krijgen als het gaat om dierrechten en dergelijke. 30 procent van de respondenten zou het goed vinden indien Nederland als gidsland het voortouw neemt bij verbetering van de omstandigheden waaronder dieren worden gehouden in de veehouderij; 46 procent vindt dat niet en 24 procent is neutraal. Deze percentages zijn vrijwel identiek indien alleen de veehouders worden betrokken in de analyse.

Grondgebonden veeteelt

Gevraagd is naar de mening over grondgebonden in plaats van niet-grondgebonden (intensieve) veehouderij.

19. We moeten op den duur naar grondgebonden veehouderij

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	40	39
Neutraal	20	20
Mee oneens	40	41
n=	665	592

De meningen over grondgebonden veehouderij in plaats van niet grondgebonden (intensieve) veehouderij, zijn verdeeld. De meningen zijn vrijwel hetzelfde als je alleen naar de veehouders onder de respondenten kijkt.

51 Procent van de respondenten zou zelf naar grondgebonden veehouderij willen, 52 procent onder de veehouders.

Gezondheid en antibiotica

De respondenten is ook gevraagd naar het belang van gezondheidsaspecten bij intensieve veehouderij.

20. De politiek legt terecht veel nadruk op gezondheidsaspecten en op de risico's van de intensieve veehouderij voor de gezondheid van omwonenden

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	41	33
Neutraal	31	24
Mee oneens	28	43
n=	701	624

Een meerderheid van de veehouders is het niet eens met de grote nadruk op gezondheid. Onder alle respondenten is 28 procent het niet eens met de nadruk op gezondheidsaspecten en risico's; onder de veehouders is dat 43 procent.

42 procent van alle respondenten vindt dat er te veel antibiotica gebruikt wordt bij landbouwhuisdieren, onder de veehouders is dat 39 procent; 27 procent van de respondenten vindt dat niet, onder de veehouders is dat 29 procent.

21. Antibiotica die van levensbelang zijn voor mensen, zoals fluoroquinolonen en de 3e en 4e generatie cefalosporines, moeten we niet meer gebruiken in de veesector

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	66	66
Neutraal	21	21
Mee oneens	13	13
n=	703	626

22. Als ik wist hoe het verantwoord kon, zou ik best minder antibiotica willen toepassen

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	77	77
Neutraal	15	15
Mee oneens	8	8
n=	701	624

23. Vanwege mogelijke belangenverstremming is het goed als de veearts net als in Denemarken geen geld meer zou verdienen aan de verkoop van antibiotica

	% alle respondenten	% veehouders
Mee eens	27	28
Neutraal	24	24
Mee oneens	49	48
n=	703	626

Als het om concrete voorstellen gaat denken de veehouders en de overige respondenten dus vrijwel hetzelfde. Er is een grote bereidheid, ook onder veehouders, om terughoudend te zijn met antibiotica. Dat een veearts geen geld meer mag verdienen aan de verkoop van antibiotica vinden de meeste respondenten te ver gaan.

3.6. PRIJSVORMING EN EUROPEES LANDBOUWBELEID

De respondenten is gevraagd naar hun mening over de prijsvorming en het Europese landbouwbeleid.

24. Ik heb liever een kostendekkende prijs voor mijn product dan subsidie van de overheid (n=682)

	%
Mee eens	95
Neutraal	4
Mee oneens	1

Veruit de meeste boeren, 95 procent, ziet liever een kostendekkende prijs voor zijn product dan subsidie van de overheid.

78 procent van de respondenten vindt echter dat hij/zij in de markt niet de prijs krijgt die de boer nodig heeft om uit de kosten te komen en een fatsoenlijke boterham te verdienen; 10 procent vindt van wel en 12 procent is neutraal.

Bijna de helft van de respondenten (49 procent) zegt dat we in een wereld leven van vrije concurrentie waar een goede boer overblijft en de slechte afvalt; volgens hen is dat uiteindelijk het beste voor de sector. 33 procent is het hier niet mee eens en 21 procent is neutraal.

Bijna de helft van de respondenten (47 procent) zegt tegelijk ook dat we niet internationaal moeten concurreren op bulkproducten met lage prijzen.

Beschermende maatregelen

Over beschermende maatregelen zijn de respondenten zeer verdeeld. 35 procent van de respondenten vindt dat de politiek zich te lang heeft gericht op zelfregulering door de sector en de markt en op de bewustwording van de consument; 29 procent vindt dat niet.

43 procent van de respondenten vindt dat de overheid moet ingrijpen in perioden van extreem lage of hoge prijzen; 38 procent vindt van niet.

25. De melkquotering moet blijven na 2015

	% alle respondenten	% melkveehouders
Mee eens	40	43
Neutraal	24	18
Mee oneens	36	39
n=	681	407

Er is een kleine meerderheid (40 procent) voor het voortzetten van de melkquotering. Onder de melkveehouders zijn de respondenten iets meer uitgesproken. Als het gaat om prijsbeheersing door brede invoering van aanbodbeheersing is 36 procent voor en 40 procent tegen. Onder alleen de veehouders is 37 procent voor en 40 procent tegen. Over de aanpak van voedselspeculatie is meer overeenstemming.

26. De overheid moet maatregelen nemen tegen speculatie met voedselprijzen (n=682)

	%
Mee eens	65
Neutraal	12
Mee oneens	13

Europees landbouwbeleid

De helft van de respondenten is voor voortzetting van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. 38 procent van de respondenten vindt dat de onderhandelingen voor een nieuw Gemeenschappelijk Landbouwbeleid voor 2014-2020 een goede mogelijkheid bieden om te komen tot effectieve oplossingen die uiterlijk 2020 ingaan. 16 procent vindt dat niet en 46 procent is neutraal.

27. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de EU moet grotendeels afgeschaft en gedereguleerd worden.

	%
Mee eens	25
Neutraal	25
Mee oneens	50

28. Hoe moet het geld dat Nederland uit het Europese landbouwbeleid krijgt (zo'n 1,2 miljard euro) op het Nederlandse platteland worden verdeeld? (meerdere antwoorden mogelijk)

	%
Hectarepremie	47
Innovatiesubsidies	44
Inkomenssubsidie	38
Plattelandsontwikkeling	24
Geld voor natuur- en waterbeheer	23
Subsidie voor boeren moet niet naar rijkere boeren	20
Anders	19
Geen mening	3

De meningen over de verdeling van de Europese gelden zijn verdeeld. Bij 'Anders' wordt zeer regelmatig het afschaffen van Europese landbouwsubsidies genoemd. Respondenten vinden bijvoorbeeld dat het om een consumenten-subsidie gaat en dat het beter zou zijn als de producten de kostprijs opbrengen. Ook wordt de oneerlijke verdeling van Europese subsidies genoemd.

'In feite worden de consumenten gesubsidieerd door de lage prijzen voor de eerste levensbehoeften.'

'Maximum per ondernemer. De één krijgt nu > €100.000 en de ander €5.000, terwijl de laatste dit waarschijnlijk harder nodig heeft.'

'Naast mij zit een kalverhouder die van de subsidie kan leven. Ik moet me bedruipen met hard werken en geen/weinig subsidie.'

'Subsidies komen te veel bij de industrie en de handel te recht (export-subsidies en restituties).'

De subsidie moet vooral naar de primaire sector, vinden veel respondenten. Er zou een gelijke verdeling moeten komen onder alle boeren in alle sectoren naar gelang bedrijfs-grootte en er zou een maximalisering per bedrijf moeten komen. Subsidie zou gegeven kunnen worden voor innovatie of kleinschaligheid. De subsidie moet vooral ondersteuning zijn in moeilijke tijden en geen structureel deel van het inkomen van de boer. Een aantal respondenten ziet de subsidie graag naar dierenwelzijns- of milieuver-betering gaan, bijvoorbeeld om biologische landbouw inclusief pluimvee en varkens te stimuleren.

'Biologische landbouw, boeren die bijdragen aan het in stand houden van het ecosysteem en er geen rooibouw op plegen.'

'Innovatie en weidegang.'

3.7. GROOTSTE PROBLEMEN

Aan het einde van de enquête zijn twee open vragen gesteld. De eerste was: 'Wat zijn volgens u de drie grootste problemen van de agrarische sector op dit moment?' Ongeveer 600 boeren hebben deze vraag ingevuld.

Lage prijs, hoge productiekosten, zwakke marktpositie en onbegrip burger

Het grootste probleem vinden de meeste respondenten de bar slechte en ook grillige prijzen, waardoor er geen inkomenszekerheid bestaat. Het arbeidsinkomen is vaak laag. Een ander probleem wordt gevormd door de hoge productiekosten vanwege de hoge voerprijzen, de dure grondstoffen en hoge grondprijzen. Hoge voerprijzen dragen bij aan de toch al lage marges. Speculatie van grondstoffen draagt bij aan de prijsverschommelingen.

De lage opbrengstprijz wordt voor een groot deel geweten aan de onevenwichtige markt met te veel macht voor de inkooporganisaties of supermarkten en nauwelijks macht voor de boeren. Er is een lage prijsdruk als gevolg van de macht van de supermarkten. De gemiddelde consument kiest voor goedkoop voedsel, terwijl hij als burger wel voorstander is van meer dierenwelzijn en milieu. De relatie tussen boeren en burgers is verslechterd. Het imago van de veehouderij is slecht. Er is een grote afstand tussen de consument en de voedselproductie. Er is gebrek aan waardering voor het werk van de boer.

'Piramide klopt niet: we leveren met 7.000 varkensboeren aan minder dan 10 slachterijen die vervolgens weer naar 5 inkooporganisaties leveren en die weer naar 18 miljoen consumenten.'

'De macht van supermarkten en slachterijen is te groot, zij hebben alleen maar baat bij een zo laag mogelijke inkoopprijs, hierdoor krijgen we net genoeg om niet dood te gaan, maar te weinig om te kunnen leven. Wij zouden onze bedrijven graag verder moderniseren en aanpassen aan de wensen van de burger, het ontbreekt ons echter aan middelen.'

'De burger spreekt met een andere mond dan de mond waar de consument mee eet.'

'Consument wil alles: lage prijs, hoog dierenwelzijn, knuffelige boerderijen en een lage milieudruk.'

Slecht overheidsbeleid en oneerlijke concurrentie

Er is veel kritiek van de respondenten op de overheid. Ze spreken van onkundige beleidsmakers zonder praktijkkennis. Een belangrijke klacht is de inconsequentie in de overheidsbemoedienis. Milieu- en welzijnseisen zijn hoog, waardoor er sprake is van oneerlijke concurrentie met andere landen.

Ook het mestbeleid wordt geregeld als top-drie-probleem genoemd: het mestoverschot, het eenzijdige mestbeleid en de strenge mestwetgeving.

Een aantal boeren ziet het afschaffen van het melkquotum als een groot probleem. Het

gaat hen niet alleen om de melkveehouderij maar om productiebeperking in het algemeen. Aan de andere kant is er een kleinere groep boeren die de huidige melkquotering juist als een probleem ziet.

'Concurrentievervalsing vanwege ongelijke eisen dierenwelzijn.'

'Te veel bemoeienissen van milieu-/dierenrechtenbewegingen, omdat ze meestal zonder kennis van zaken oordelen/spreken en halve waarheden verkondigen.'

'Overheid heeft geen visie op landbouw op lange termijn en verzuimt om heldere kaders te stellen waar je als boer rekening mee kan houden.'

'Einde quotering en daaraan gekoppeld de onbegrensde groei en mogelijk (te) lage melk-prijzen.'

Schaalvergroting

Onder meer door de lage prijzen en oneerlijke concurrentie door ongelijke milieu- en dierenwelzijneisen, is er druk tot schaalvergroting. Vanwege de lage opbrengsten gaan bedrijven fuseren of vergroten. Dit leidt tot machtsposities waar een veehouder niet tegenop kan. De druk van buitenaf (overheid, verwerkers, banken) zou ook groot zijn, volgens sommige boeren. Er zijn ook boeren die schaalvergroting met hand en tand verdedigen.

'De banken fokken boeren te veel op voor enorme schaalvergroting.'

'Men moet te groot worden om nog een redelijk inkomen te kunnen verdienen.'

'Inzetten op kleinere schaal zonder import diervoeders.'

'Geen overheidsvoordelen/subsidies voor de grote mega-bedrijven.'

'Je moet de sectoren niet zelfregulering laten bewerkstelligen, want dit gaat ten koste van de kleinere boer en je geeft als burger de voedselveiligheid af aan multinationals.'

'Groot probleem zijn de mensen die Ot en Sien als ideaal blijven zien.'

3.9. BELANGRIJKSTE OPLOSSINGEN

De tweede open vraag aan het einde van de enquête luidde: 'Wat zijn volgens u de drie belangrijkste zaken die de komende jaren moeten gebeuren om de boer een goede toekomst te geven?' Ruim 550 boeren hebben deze vraag ingevuld.

Stabiele kostendekkende prijzen

Een betere onderhandelingspositie voor de boer, een betere prijs en een betere

margeverdeling worden gezien als hoofdvoorwaarde als het gaat om een betere toekomst voor de boer. Ook de instabiliteit van de prijzen bemoeilijkt de bedrijfsvoering voor boeren. Lagere productiekosten kunnen worden bereikt als de voerprijzen omlaag gaan, bijvoorbeeld door de diervoeder-grondstoffen uit de speculatie te halen. Ook de dure grondprijzen worden genoemd. Er zou een soort groundbank moeten komen.

'Garantie van een eerlijker prijs voor een eerlijk product.'

'De kostprijs moet er uit komen en een plus.'

'Het grote probleem van de agrarische sector is dat gemaakte kosten niet door te berekenen zijn. We hebben melkvee en het maakt niet uit of mijn productiekosten stijgen of niet, aan de melkprijs kan ik helemaal niets veranderen.'

'Hogere garantieprijs die meegaat met voederprijs en inflatie.'

'Diervoeder-grondstoffen uit de speculatie halen.'

'Overheid moet stoppen met opdrijven grondprijs via natuuraankoop-acties.'

Betere verdeling opbrengsten en kosten keten

Een goede prijs kan tot stand komen als de supermarkten een eerlijke prijs betalen, of er moet een betere verdeling komen van de opbrengsten en kosten in de keten, zo wordt veelvuldig als oplossing aangedragen. Daarbij zou er een betere onderhandelingspositie voor de boer moeten komen. De boeren zouden meer een front moeten vormen tegen de supermarkten, bijvoorbeeld door productie- of afzetcoöperaties, zodat niet alleen de supermarkten de prijs bepalen. Soepele mededingingsregels ten aanzien van de agrarische sector zijn dan wel nodig, zodat de sector afspraken zou kunnen maken met afnemers over kwaliteit en prijs.

Er moet in elk geval een betere verhouding komen tussen boer, verwerker en retailer (detailhandel). Ook de tussenhandel moet minder verdienen aan de boeren of er moet gewoon minder tussenhandel komen. De boer moet niet de sluitpost zijn als het gaat om de opbrengst. Nu verdient iedereen eraan en wat resteert is voor de boer. Dit restant is zeer wisselend.

'Ketenpartijen zouden hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen, bijvoorbeeld geen groenten willen kopen waar dubieuze arbeidsconstructies voor nodig waren om aan een nog lagere kostprijs te komen. Hiertoe moeten ze direct samenwerken met boeren/tuinders, zonder een tussenliggende handelslaag met eigen kortetermijnbelang.'

'Opzetten van coöperaties voor diverse segmenten van de markt.'

'Marges beter verdelen: retail draait 25 procent marge, slachterijen 13 procent en de boer als hij 't goed doet 2 procent.'

'Ketenafspraken ook over marge-/rendementsverdeling en productie.'

'Herverdeling marktmacht in foodketens in Europa: Fair Trade ook binnen EU, naar Canadees zuivelmodel. Vrijheid waar het kan, grenzen waar het moet. Gelijkwaardigheid bij alle onderhandelende partijen, ook consument. Boer moet kunnen leven van producten.'

Stimuleren kleine bedrijven

Een aantal respondenten wil inzetten op kleinere schaal en grondgebonden veeteelt. Slechts enkele respondenten noemen schaalvergroting als oplossing: met grotere bedrijven zou een sociaal leven voor de boer mogelijk zijn. Veel meer respondenten noemen megastallen en schaalvergroting in negatieve zin. Een aantal respondenten geeft ook aan dat familiebedrijven meer gesteund zouden moeten worden. De grondprijs zou uit handen van beleggers moeten en de waarde ervan zou meer gerelateerd moeten aan de waarde van het product, zodat gezinsbedrijven mogelijk blijven.

'Familiebedrijven stimuleren door een goed inkomen haalbaar te maken.'

'Overheid kan bedrijfsovername van gezinsbedrijven bevorderen (fiscaal); dit remt ook vorming grote bedrijven.'

'Geen overheidsvoordelen/subsidies voor megabedrijven.'

Consument moet willen betalen

Voor een eerlijke prijs moet de consument bereid zijn meer te betalen voor zijn voedsel, zo vinden veel respondenten. De consumenten mogen best commentaar hebben en voorwaarden stellen aan dierenwelzijn en milieu, maar daar hangt ook een prijskaartje aan. Meer maatschappelijk bewustzijn is nodig. Boer en burger moeten in dialoog met elkaar. De beeldvorming over de boer moet beter. Er is in elk geval grote behoefte aan meer waardering uit de maatschappij. Een boer wil graag waardering en respect voor het feit dat hij een belangrijke rol in de voedselvoorziening speelt. Het zou goed zijn de jeugd meer op te voeden met belang van goed en gezond voedsel. Waardering bestaat ook in het betalen voor bijvoorbeeld dierenwelzijn.

'Consument moet bereid (en in staat) zijn om meer te betalen voor verantwoorde producten; je kunt niet eisen dat er meer aan dierenwelzijn wordt gedaan terwijl je zelf de kiloknaller-vlees/zuivel/groente koopt.'

'De beeldvorming richten op de feiten, de geweldige resultaten die er geboekt zijn op het gebied van efficiënter gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, kunstmest, dierenwelzijn, kortom de nadruk op de deskundigheid en inzet van de mensen die er werkzaam zijn.'

'Publieksvoorlichting landbouw (lespakketten, open dagen, etcetera, met als doel: geen kennis van zaken = niet zeuren).'

'Het budget dat de consument heeft om zich te voeden niet het sluitstuk laten zijn van hun bestedingen.'

Enige productieregulering wenselijk

Volgens een behoorlijk aantal respondenten is iets van productieregulering wenselijk: het aanbod beperken door quotering, garantieprijzen of een flexibel reguleringssysteem voor melk. Er zou in elk geval beter moeten worden ingespeeld op de behoefte. Veel respondenten vinden dat speculatie in de landbouw door grote partijen aan banden moet worden gelegd.

Verwezen wordt bijvoorbeeld naar het Canadese zuivelsysteem, de zogenaamde Milk Marketing Board. Dit systeem werkt met een melkquotering zoals we die in de Europese Unie kennen, maar is volledig gericht op de binnenlandse markt. De omvang van de melkplas en de kostprijs van de boeren wordt jaarlijks twee keer vastgesteld in onderhandelingen tussen de boeren, de zuivelindustrie, de politiek en consumentenorganisaties. Door het systeem produceren Canadese melkveehouders nooit meer dan de marktvraag en kan de zuivelindustrie een zeer goede melkprijs aan de boeren uitkeren van omgerekend 45 tot 50 eurocent per liter.

'Productie afstemmen op de marktvraag.'

'Behoud van dierrechten c.q. melkquotum c.q. suikerrechten.'

'Regulering productie in alle agrarische sectoren, zodat bekend wordt waar hoeveel grond voor nodig is, om ook een (klein) plekje te kunnen reserveren voor biogas/co-vergisting.'

'Overheid moet een maximum aangeven van aantal dieren en bouwblok grootte.'

'Geen speculatie met voedsel: een handelaar koopt een partij tarwe voor x cent per kg. en verkoopt deze na een kwartiertje rondbellen voor 1 cent per kg. duurder weer aan een ander, terwijl de tarwe gewoon in dezelfde silo zit, hopla 100.000 verdiend.'

Eerlijke concurrentie

Veel respondenten wijzen er op dat agrarische producten uit het buitenland aan dezelfde kwaliteitseisen moeten voldoen als Nederlandse producten. Er moeten gelijke regels komen voor milieu en dierenbescherming binnen Europa. Er moeten ook gelijke eisen worden gesteld aan producten buiten Europa en er moeten regels op mondiaal niveau komen. Producten die niet aan onze eisen voldoen, moeten worden geweerd.

'Batterijverbod nakomen: vanaf 01-01-2012 mag in de gehele EU geen enkel batterij-ei meer op de markt komen. Anders is er sprake van oneerlijke concurrentie.'

'Alle import moet onder dezelfde voorwaarden geproduceerd worden als in Nederland, dus ook koeien in de wei in Israël.'

'Level playing field liever dan compensatie voor geen level playing field.'

Meer visie, minder regels

De overheid moet een langetermijnvisie ontwikkelen, vinden veel respondenten. Er moet

duidelijkheid komen over toekomstig overheidsbeleid, zodat er meer zekerheid komt voor de boeren. Eén consistent beleid, geen gezwabber. Met minder regels en duidelijke regels. Onzinnige regels kunnen worden geschrapt.

'Duidelijke en doordachte regelgeving van overheidswege.'

'Niet zo vaak wijzigen van de wetten, dat kost de boeren veel geld, het constant moeten wijzigen van bijvoorbeeld het interieur.'

'Kort en duidelijk de kaders aangeven waarbinnen een bedrijf moet opereren en dit controleren en verder niet mee bemoeien.'

'Ondernemers, onderzoek/onderwijs en overheid moeten samenwerken in een evenwichtig samenspel, niet traditioneel.'

Duurzaamheid

Een behoorlijk aantal respondenten ziet verduurzaming van de productie als een van de oplossingen. Er zou een grondfonds moeten komen voor duurzaam grondgebonden landbouw. Boeren die aan nieuwe welzijnseisen willen voldoen, zouden extra gesteund moeten worden, bijvoorbeeld middels een garantieprijs voor duurzame producten. Er zou een fair trade-keurmerk moeten worden ingevoerd. Zoals eerder gezegd moet de consument daar wel voor willen betalen. Aan de andere kant zijn er respondenten die minder eisen op dit gebied zouden willen van de overheid.

'Omschakelen naar gecontroleerde biologische landbouw.'

'Opwekking zonne- en windenergie op boerenbedrijven.'

'Mestverwerking en kunstmest-vervangers inzetten. Dit geeft de grootste duurzaamheids-sprong in jaren.'

Mestafzet en -verwerking

Mest wordt vaak genoemd. Respondenten willen meer innovatie en stimulering van mestverwerking. Mest moet tot waarde gebracht worden: er kan energie en kunstmest uit gehaald worden. Andere boeren willen hogere gebruiksnormen. Sommige boeren pleiten voor een ander mestbeleid met flexibele gebruiksnormen, enkele boeren vinden dat ze meer zouden moeten mogen bemesten als de omstandigheden dat toelaten.

'Omtrent mestoverschot: door middel van mestraffinage de mogelijkheid geven om de dunne fractie te kunnen gebruiken als kunstmestvervanger, en de dikke fractie te kunnen indrogen en exporteren naar het buitenland (Duitsland).'

'Producten uit mestverwerking moeten als kunstmestvervanger aangewend mogen worden.'

'Meer mest per hectare aangezien er ook hoge gewasopbrengsten nodig zijn.'

4. CONCLUSIES

Matige respons, redelijke doorsnee Nederlandse boer

Aan de enquête hebben 841 boeren meegedaan, dat is 6,5 procent, een lage respons. De verdeling van de respondenten over Nederland blijkt wel goed overeen te komen met de verdeling van boeren over Nederland. Naar verhouding hebben meer boeren met grote bedrijven meegedaan aan het onderzoek.

De antwoorden op een aantal vragen komen goed overeen met een peiling van het NCRV-programma Rndom 10 en LTO Nederland uit 2011. Hieraan hadden ruim 3.000 respondenten deelgenomen en dit zou een goede doorsnee zijn van de Nederlandse boeren volgens de onderzoekers toen. In het SP-onderzoek zitten naar verhouding wel meer veehouders, dat heeft er ongetwijfeld mee te maken dat de directe mailing uitsluitend naar veehouders en gemengde bedrijven is gegaan.

Al met al lijken de respondenten in dit onderzoek een redelijke doorsnee van de Nederlandse boeren, wel met relatief meer boeren van grotere bedrijven.

Plezier in het werk, zorgen over de toekomst

De respondenten werken hard, ruim de helft werkt meer dan 60 uur gemiddeld per week. Zij hebben veel plezier in hun werk, 87 procent ervaart het werk als positief of zeer positief. Voor ruim een derde is het werkplezier de laatste jaren wel afgenomen. De respondenten zijn bezorgd over de toekomst. Ruim de helft vindt dat het niet goed gaat met de sector de afgelopen jaren. Twee derde heeft nog geen opvolger of weet dat nog niet.

Meeste respondenten hebben neveninkomsten

Het inkomen is wisselend, een derde van de boeren heeft een minimuminkomen of minder. Bijna de helft van de respondenten heeft neveninkomsten, dus naast het werk op het boerenbedrijf. Deze vormen meestal een belangrijk deel van het inkomen. 13 procent van de boeren doet aan verbreding (diversificatie). Dit kan voor de boeren een mogelijkheid zijn om te overleven. Slechts 14 procent van de respondenten denkt dat diversificatie de toekomst heeft. 13 procent van de boeren zou voelen voor warme sanering.

Meeste respondenten wijzen schaalvergroting af

82 procent van de respondenten heeft liever een bedrijf van normale/gemiddelde proporties, als daar een fatsoenlijk inkomen mee te verdienen valt, dan een megabedrijf. Slechts 16 procent vindt megabedrijven een goede ontwikkeling, 47 procent vindt van niet. Ruim de helft van de respondenten vindt dat megabedrijven de toekomst van familiebedrijven onder druk zetten en dat boerenorganisaties meer op zouden moeten komen voor familiebedrijven. Sommige respondenten zijn juist positief over megabedrijven, bijvoorbeeld over de mogelijkheden tot een sociaal leven voor de boer.

Lage prijs en zwakke marktpositie is grootste probleem

Uit antwoorden op de open vraag over de grootste problemen van de agrarische sector blijkt dat op dit moment de lage opbrengstprijzen met stip op één staan. Dat heeft alles te maken met de slechte marktpositie van de boer en het onbegrip van de consument. Er is ook veel kritiek op de overheid en de vele regels, onder meer op het gebied van dierenwelzijn en milieu, waardoor er volgens een aantal respondenten sprake is van oneerlijke concurrentie met andere landen. Ook het mestbeleid en de voorgenomen liberalisering (afschaffen melkquotum) worden vaak genoemd als grote problemen. Door de lage prijzen en oneerlijke concurrentie is er veel druk tot schaalvergroting. Dit wordt door veel boeren als probleem gezien, door een aantal boeren als een opluchting.

Liever goede prijs dan subsidie

95 procent van de respondenten heeft liever een kostendekkende prijs voor zijn/haar product dan subsidie van de overheid. Hoewel de helft vindt dat het goed is voor de sector dat op de vrije markt de slechte boeren afvallen, vindt de helft van de respondenten het wel te ver gaan om internationaal op lage bulkprijzen te concurreren. Over beschermende maatregelen zijn de respondenten zeer verdeeld. 40 procent is voor melkquota, 36 procent wil dat ze worden afgeschaft. 40 procent is voor een brede invoering van aanbodbeheersing, 40 procent is daartegen. Over de aanpak van voedselspeculatie is meer overeenstemming: 65 procent vindt dat de overheid hier maatregelen tegen moeten nemen

Te grote invloed overige marktpartijen en overheid

Bijna 70 procent van de respondenten ervaart een toenemende invloed van andere partijen. Grote boerenbedrijven worden daarbij bevoordeeld. Vooral de invloed van de overheid (82 procent) en de supermarkt (47 procent) wordt door veel respondenten te groot gevonden. Ook zuivelfabrieken en slachterijen hebben een te grote marktmacht. 45 boeren hebben een overeenkomst gesloten waarbij zij een bedrag krijgen per product; de meningen hierover zijn verdeeld (minder risico, minder vrijheid). 20 procent van de respondenten noemt ook de invloed van de banken. De meeste boeren halen liever niet te veel vreemd kapitaal binnen.

Bijna de helft van de respondenten staat open voor dierenwelzijnsverbeteringen

Zo'n 45 procent van de respondenten wil graag welzijnsverbeteringen doorvoeren als de concurrentie van bedrijven met slechtere dierenwelzijnsnormen wordt tegengegaan.

Bijna de helft vindt dat de overheid meer zou moeten en kunnen doen om innovatieve, diervriendelijke en milieuvriendelijke stalconcepten te ontwikkelen. Als het concreter wordt, bijvoorbeeld het voorrang krijgen bij het uitgeven van dierrechten aan milieu- en diervriendelijke stallen, is nog 37 procent van de boeren hiervoor. De genoemde percentages zijn vrijwel identiek als alleen veehouders worden betrokken in de analyse. Dit is anders bij de vraag of de politiek te veel nadruk legt op de gezondheidsaspecten en op de risico's van de intensieve veehouderij voor de gezondheid van omwonenden: 28 procent van de respondenten is het hier niet mee eens, onder de veehouders is dat 43 procent.

De meningen over grondgebonden veeteelt in plaats van niet-grondgebonden (intensieve) veeteelt zijn verdeeld. 40 procent van de respondenten vindt dat we op den duur naar grondgebonden veehouderij moeten, 40 procent vindt van niet. 51 procent zou zelf naar grondgebonden veehouderij willen.

Over milieu- en dierenwelzijnsmaatregelen zijn de meningen verdeeld, maar deze moeten wel gelijk zijn voor Europa

36 procent van de respondenten vindt het beter en duurzamer als Nederland alleen produceert voor de Noordwest-Europese markt, bijna de helft van de respondenten vindt van niet.

Een meerderheid vindt niet dat het prijsverschil tussen reguliere producten en producten met een betere dierenwelzijns- of milieuprestatie te groot is. Wel vindt driekwart van de respondenten dat er een gelijkschakeling moet komen van de internationale dierenwelzijns- en milieu-eisen en/of dwingende wetgeving binnen Europa.

De helft van de respondenten ziet diversificatie niet als een wenselijke ontwikkeling. 41 procent voelt wel voor het uitvoeren van 'groene en blauwe diensten' (met subsidies van Europa diensten leveren voor het landschapsbeheer, wateronderhoud en eco-systeem).

De meeste boeren zijn kritisch over het antibioticagebruik

42 procent van de respondenten vindt dat er te veel antibiotica worden gebruikt bij landbouwhuisdieren; onder de veehouders is dat 39 procent.

Bijna twee derde vindt dat antibiotica die van levensbelang zijn voor mensen, niet meer gebruikt moeten worden in de veesector. Driekwart zou minder antibiotica willen toepassen als hij/zij wist hoe dat verantwoord kan.

Dat een veearts geen geld meer zou mogen verdienen aan antibiotica, om belangenverstrengeling tegen te gaan (zoals in Denemarken), gaat de helft van de respondenten te ver.

Respondenten verdeeld over beschermende maatregelen

95 procent van de respondenten heeft liever een kostendekkende prijs voor zijn/haar product dan subsidie van de overheid.

Hoewel de helft vindt dat het goed is voor de sector dat op de vrije markt de slechte boeren afvallen, vindt de helft van de respondenten het wel te ver gaan om internationaal op lage bulkprijzen te concurreren.

Over beschermende maatregelen zijn de respondenten zeer verdeeld. 40 procent is

voor melkquota, 36 procent wil dat ze worden afgeschaft. 40 procent is voor een brede invoering van aanbodbeheersing, 40 procent is daartegen.

Over de aanpak van voedselspeculatie is meer overeenstemming: 65 procent vindt dat de overheid hier maatregelen tegen moeten nemen

Arbeidsongeschiktheidsverzekering en betere regelingen bij overname

150 boeren hebben meegedaan aan een vervolvenquête over verzekeringen, pensioenen en krediet.

Hoewel de respondenten als vrije ondernemer kritisch zijn over collectieve regelingen, vindt toch 63 procent van de respondenten dat er een collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering zou moeten komen. De oplossing voor inkomensproblematiek wordt in eerste instantie gezocht in eerlijke prijzen. Een verbod op verkoop van agrarische producten met verlies vindt de helft een goed idee maar is volgens sommigen niet uitvoerbaar. Een ander stelt voor overproductie te gebruiken voor de voedselbank. De kredietverstrekking is ruim genoeg, zo vinden de meeste respondenten, zeker voor schaalvergroting en grote bedrijven. Er is een borgstellingsregeling en bijstandsregeling voor boeren die tijdelijk in de problemen zitten en dat moet zo blijven. Wel moet er een oplossing worden gezocht voor erfpacht en overdrachtsbelasting om bedrijfsovernames beter mogelijk te maken, zo vindt een aantal respondenten.

Doorgaan met Europees landbouwbeleid, wel anders

De helft van de respondenten is voor voortzetting van het Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid (GLB); 25 procent is het daar niet mee eens. Door de laatste groep wordt er op gewezen dat in feite de consumenten worden gesubsidieerd door de te lage prijzen voor de eerste levensbehoeften.

Over hoe het geld verdeeld moet worden zijn de meningen sterk verdeeld: via hectaresubsidies, innovatiesubsidies, inkomenssubsidies, plattelandsontwikkeling, geld voor natuur- en waterbeheer of van alles wat. De subsidie moet in elk geval naar de primaire sector en er zou een gelijke verdeling moeten komen onder alle boeren, in alle sectoren, naar gelang bedrijfsgrootte en er zou een maximalisering moeten komen per bedrijf. De subsidie moet vooral ondersteuning zijn in moeilijke tijden en geen structureel deel van het inkomen van de boer. Er kan meer subsidie naar dierenwelzijns- of milieuverbeteringen.

Belangrijkste oplossingen

De oplossingen die door de meeste boeren worden genoemd zijn stabiele kostendekende prijzen, een betere onderhandelingspositie voor de boer en een betere verdeling van de opbrengsten in de keten. De almachtige positie van supermarkten, slachterijen en andere inkopers wordt als groot probleem ervaren. De mededingingsautoriteit wordt als medeplichtige aangewezen voor de slechte onderhandelingspositie van de boer, omdat de inkoopmacht niet wordt aangepakt, maar boeren wel beperkingen worden opgelegd in de mogelijkheden tot zelforganisatie.

De meeste boeren wijzen schaalvergroting af of zien dit als een noodzakelijk kwaad. Een beperkt aantal boeren ziet schaalvergroting als een goede oplossing voor de problemen van de boer.

Ook wordt geregeld de wens uitgesproken dat consumenten bereid zijn meer te betalen voor een goed product en niet voor de kiloknallers gaan.

Verduurzaming van de productie wordt vaak genoemd als oplossing. Ook noemen boeren een ander mestbeleid, met mestverwerking.

Veel respondenten vinden dat agrarische producten in binnen- en buitenland in elk geval aan dezelfde regels moeten voldoen: gelijke regels voor milieu- en dierenbescherming binnen Europa en mondiaal.

Een aantal respondenten vindt enige regulering wenselijk: het aanbod beperken door quotering, garantieprijzen of een flexibel reguleringssysteem. Gewezen wordt op het Canadese Milk Marketing Board. De overheid moet in elk geval speculatie met voedsel tegengaan.

Respondenten willen ook een consistente en langetermijnvisie van de overheid, met minder onzinnige regels.

Wat opvalt, is de grote diversiteit aan meningen. De één pleit voor vrij ondernemerschap en liberalisering, de ander voor meer collectieve regelingen en beschermende maatregelen. De één pleit voor verbreding of diversificatie, volgens de ander moeten we stoppen met denken dat verbreding het antwoord is: 'hoeveel bed en breakfast- en zorgboerderijen hebben bestaansrecht?'

Over milieu- en dierenwelzijnsmaatregelen zijn de meningen verdeeld, hoewel de helft er zeker wel voor open staat. De eisen moeten wel gelijk zijn voor alle agrarische producten binnen Europa en liefst mondiaal. Ook staan de meeste boeren open voor een bewuster antibioticagebruik.

Over schaalvergroting zijn de meeste boeren kritisch. Sommigen voelen zich hiertoe gedwongen vanwege milieu- en dierenwelzijnseisen, oneerlijke concurrentie en de te lage opbrengstprijzen.

Veel respondenten vragen ook om een consistente visie van de overheid, zodat er meer duidelijkheid en zekerheid komt voor de boeren.

Zeer grote eensgezindheid is er over de te lage opbrengstprijzen, de slechte marktpositie van de boer en daardoor de ongelijke marges.

5. AANBEVELINGEN

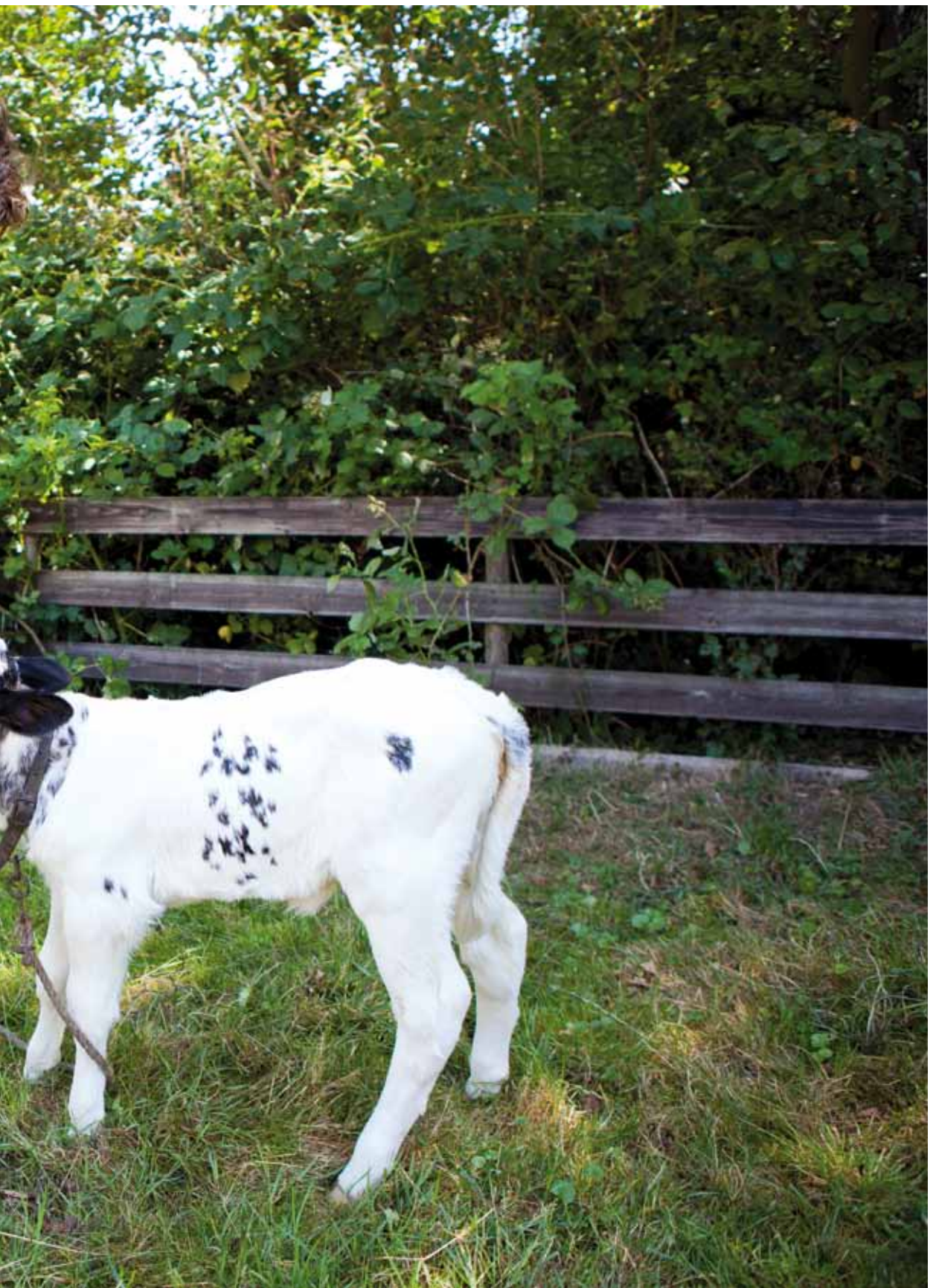
Uit de enquête blijkt dat veel boeren het gevoel hebben dat ze in de tang zitten: de markt vraagt verdergaande kostprijsreductie, rationalisatie, productie voor de wereldmarkt en schaalvergroting, maar de maatschappij vraagt dierenwelzijn, minder uitstoot, regionalisering, kleinschaligheid en een secure omgang met gezondheidskwesties. Dit is de uitdaging aan de boer in de toekomst. Hoewel zij zich er geregeld toe gedwongen zien, is verdergaande schaalvergroting en bulkproductie niet de oplossing die de meeste boeren willen.

Wat wel als essentiële oplossing naar voren is gekomen uit de enquête, is een eerlijke prijs voor het boerenproduct en het verkrijgen van een goed en eerlijk deel van de marge door de boer. Een beter deel van de marge voor de boer is mogelijk door een beter onderhandelingspositie voor de agrariër tegenover de inkopers, door een eerlijkere verdeling van marges in de keten en door het uitschakelen van tussenhandelaren. Maar ook door het beter mogelijk maken voor agrariërs om zich binnen het mededingingsrecht te organiseren, bijvoorbeeld rond een thema als duurzaamheid. Een betere marge voor de boer kan ook bereikt worden door onderscheidende producten op het gebied van duurzaamheid, dierenwelzijn, smaak, regio of kwaliteit. En door het verbeteren van markt- en prijstransparantie. Bij dit alles kan marktordening dienen ter ondersteuning van een goede prijsvorming.

Aanbevelingen

1. Versterk de positie van de boeren in de productie en voedselketen om een duurzame landbouw te krijgen die kan rekenen op draagvlak bij én de boer én de burger. Zorg daarbij voor betere margeverdeling in de keten en pas de mededingingsregels hiertoe aan.
2. Zorg voor stabiele en kostendeckende prijzen, vermijd overproductie, onderproductie en speculatie.
3. Ga ongewenste schaalvergroting tegen. Onderzoek welke factoren van het beleid van overheid, banken, slachterijen, voerbodrijven en melkcoöperaties schaalvergroting in de hand werken en stel een plan op om dit tegen te gaan.
4. Maak de prijsvorming in de landbouw- en voedselproductie transparanter.

BIJLAGE 1. TABELLEN ENQUÊTE

Algemene gegevens

1. Wat is uw geslacht?

Vrouw	139	17%
Man	702	83%
Totaal	841	

2. Wat is uw leeftijd?

< 35 jaar	127	15%
35-44 jaar	250	30%
45-54 jaar	307	36%
Ouder dan 54 jaar	157	19%
Totaal	841	

3. In welke provincie ligt uw bedrijf?

Groningen	59	7%
Friesland	93	11%
Drenthe	41	5%
Overijssel	110	13%
Gelderland	124	15%
Flevoland	16	2%
Utrecht	44	5%
Noord-Holland	44	5%
Zuid-Holland	74	9%
Zeeland	12	1%
Noord-Brabant	174	21%
Limburg	48	6%
Totaal	839	

4. In wat voor type boerenbedrijf bent u actief? (meerdere antwoorden mogelijk)

Melkveehouderij	500	60%
Varkenshouderij	189	23%
Legkippen	41	5%
Vleeskalveren	30	4%
Vleeskuikens	16	2%
Geiten	22	3%
Schape	57	7%
Akkerbouw	126	15%
Tuinbouw	24	3%
Anders	126	15%
Totaal	840	

De antwoorden op vraag 5a zijn bekeken voor de respondenten die opgaven een melkveehouderij te zijn. Op vraag 5b voor respondenten die opgaven varkenshouderij te zijn, enz.

5a. Hoeveel melkkoeien zijn er in uw bedrijf?

1 tot 50	40	8%
50 tot 100	222	47%
100 tot 150	120	25%
150 tot 200	51	11%
200 tot 250	18	4%
250 of meer	22	5%
Totaal	473	

5b. Hoeveel vleesvarkens heeft uw bedrijf?

1 tot 500	17
500 tot 1000	27
1000 tot 2500	49
2500 tot 5000	27
5000 tot 7500	5
7500 of meer	3
Totaal	128

5c. Hoeveel fokzeugen heeft uw bedrijf?

3 tot 100	7
100 tot 400	57
400 tot 800	34
800 tot 1200	13
1200 of meer	8
Totaal	119

5d. Hoeveel legkippen heeft uw bedrijf?

29 tot 1000	7
1000 tot 10.000	6
10.000 tot 60.000	15
60.000 tot 120.000	6
120.000 of meer	4
Totaal	38

5e. Hoeveel vleeskuikens heeft uw bedrijf?

28.000 tot 100.000	5
100.000 tot 220.000	3
220.000 of meer	2
Totaal	10

5f. Hoeveel vleeskalveren heeft uw bedrijf?

5 tot 500	8
500 tot 1000	11
1000 tot 2000	6
Totaal	25

5g. Hoeveel geiten heeft uw bedrijf?

180 tot 500	8
500 tot 1000	4
1000 tot 1500	4
2439	1
Totaal	17

5h. Hoeveel schapen heeft uw bedrijf?

8 tot 100		30
100 tot 1000		17
1000 of meer		2
Totaal		49

6. Wat voor een functie heeft u?

Eigenaar	512	61%
Mede-eigenaar	221	26%
Bedrijfsopvolger	63	8%
Medewerkend gezinslid	20	2%
Werknemer	9	1%
Anders	14	2%
Totaal	839	

6a. Mocht er op dit moment een opkoopregeling of warme sanering zijn, zou u dan overwegen daaraan mee te gaan doen?

Ja	103	13%
Nee	591	74%
Weet niet	102	13%
Totaal	796	

7. Is er een opvolger voor het bedrijf?

Ja	277	33%
Nee	169	20%
Weet niet, nog niet duidelijk	392	47%
Totaal	838	

7a. Toelichting: 180 maal ingevuld**8a. Hoeveel uur per week werkt u gemiddeld?**

Minder dan 40 uur	110	13%
40 tot 60 uur	251	30%
60 tot 80 uur	368	44%
Meer dan 80 uur	99	12%
Geen mening, weet niet	8	1%
Totaal	836	

8b. Het bruto inkomen per jaar uit het bedrijf bedraagt:

Minder dan minimum tot circa 17.000 euro	276	33%
Tussen minimum en modaal tot circa 32.500 euro	339	41%
Tussen modaal en tweemaal modaal tot circa 65.000 euro	121	15%
Meer dan tweemaal modaal	16	2%
Geen mening, weet niet	79	9%
Totaal	831	

8c. Hebt u nog andere inkomens dan bedrijfsinkomsten (man of vrouw werkt buitenshuis)

Ja	398	48%
Nee	434	52%
Totaal	832	

8d. Hoeveel procent van uw inkomen genereert dat?

1 tot 10%	17	5%
10 tot 25%	98	27%
25 tot 50%	96	26,5%
50 tot 75%	96	26,5%
75 tot 100%	56	15%
Totaal	363	

Werkbeleving**9. Hoe waardeert u uw werk als boer/veehouder?**

Zeer positief	263	32%
Positief	449	55%
Neutraal	88	11%
Negatief	12	2%
Zeer negatief	3	-
Totaal	815	

9a. Het plezier dat ik beleef in mijn werk is de afgelopen jaren toegenomen

Geheel mee eens	46	6%
Mee eens	162	20%
Neutraal	303	37%
Mee oneens	222	27%
Geheel mee oneens	82	10%
Totaal	815	

10. Het gaat goed in de sector de afgelopen jaren

Geheel mee eens	19	2%
Mee eens	142	17%
Neutraal	232	29%
Mee oneens	274	34%
Geheel mee oneens	147	18%
Totaal	814	

Ondernemerschap en inkomen**11a. Ik vind dat ik als boer/tuinder nog steeds een vrij bestaan leid**

Geheel mee eens	26	3%
Mee eens	276	35%
Neutraal	166	21%
Mee oneens	264	34%
Geheel mee oneens	57	7%
Totaal	789	

11b. Ik ervaar een toenemende invloed van banken, veevoederbedrijven, slachterijen, zuivelfabrieken, tussenhandel en/of andere grote bedrijven

Geheel mee eens	202	25%
Mee eens	345	44%
Neutraal	124	16%
Mee oneens	97	12%
Geheel mee oneens	22	3%
Totaal	790	

11c. Ik ervaar een te grote invloed op mijn bedrijfsvoering van (meerdere antwoorden mogelijk)

Overheid	648	82%
Supermarkten en hun inkooporganisaties	370	47%
Zuivelfabrieken	187	24%
Banken	171	22%
Slachtbedrijven	83	11%
De grote bedrijven of projectontwikkelaars (die kleinere bedrijven opkopen of contracten met hen sluiten waarbij ze een vergoeding krijgen om de boerderij voor het grote bedrijf te runnen)	51	7%

Veevoederbedrijven	41	5%
Geen mening	42	5%
Totaal	790	

11c.a. Graag toelichting met voorbeelden (bijvoorbeeld voergeld varkens): 315 antwoorden.

11d. Een boer is beter af bij weinig vreemd kapitaal en weinig schulden in een middelgroot bedrijf dan in een groot bedrijf met veel schulden

Geheel mee eens	225	29%
Mee eens	229	29%
Neutraal	173	22%
Mee oneens	122	15%
Geheel mee oneens	38	5%
Totaal	787	

11e. De grote bedrijven die het hardst gegroeid zijn, zijn op dit moment de zwakste bedrijven

Geheel mee eens	78	10%
Mee eens	153	19%
Neutraal	251	32%
Mee oneens	233	30%
Geheel mee oneens	72	9%
Totaal	787	

11f. Ik (of het bedrijf waar ik werk) heb een overeenkomst waarbij ik geld krijg voor de productie die ik lever (bijvoorbeeld betaling per kalver-staplaats) waarbij de winst en het risico grotendeels naar de andere partij gaan

Ja	45	6%
Nee	704	89%
Weet niet	38	5%
Totaal	787	

11f.a. Graag toelichting met uitleg of voorbeeld: 119 antwoorden

Schaalvergroting en megastallen

12 Een duidelijke definitie van een megastal komt uit het rapport van Alterra 'megastallen in beeld' (2007), waarbij van een megastal wordt gesproken vanaf circa 300 NGE. Dit komt neer op 7500 vleesvarkens, 1200 fokvarkens, 120.000 leghennen, 220.000 vleeskuikens, 250 melkkoeien of 2500 vleeskalveren. Bent u het met deze definitie eens?

Ja	174	23%
Min of meer	208	28%
Neen	324	43%
Geen mening	44	6%
Totaal	750	

12a. Toelichting: 298 antwoorden

13a. Ik vind dat de schaalvergroting in de sector te snel gaat

Geheel mee eens	127	17%
Mee eens	195	26%
Neutraal	221	30%
Mee oneens	159	21%
Geheel mee oneens	47	6%
Totaal	749	

13b. Ik vind meer megabedrijven een goede ontwikkeling

Geheel mee eens	34	4%
Mee eens	88	12%
Neutraal	274	37%
Mee oneens	217	29%
Geheel mee oneens	135	18%
Totaal	748	

13c. Ik heb liever een bedrijf van normale/gemiddelde proporties als daar een fatsoenlijk inkomen mee te verdienen is, dan een megabedrijf

Geheel mee eens	384	51%
Mee eens	232	31%
Neutraal	65	9%
Mee oneens	43	6%
Geheel mee oneens	25	3%
Totaal	749	

13d. Megabedrijven zetten de toekomst van familiebedrijven onder druk

Geheel mee eens	217	29%
Mee eens	193	26%
Neutraal	117	16%
Mee oneens	168	22%
Geheel mee oneens	54	7%
Totaal	749	

13e. Grote bedrijven zijn erg afhankelijk van goedkope buitenlandse krachten

Geheel mee eens	118	16%
Mee eens	179	24%
Neutraal	180	24%
Mee oneens	193	26%
Geheel mee oneens	78	10%
Totaal	748	

13f. Boerenorganisaties zouden meer moeten opkomen voor het behoud van familiebedrijven, ook als dat leidt tot meer polarisatie met toeleveranciers, de verwerkende industrie en de handel

Geheel mee eens	186	25%
Mee eens	235	31%
Neutraal	176	24%
Mee oneens	104	14%
Geheel mee oneens	43	6%
Totaal	744	

14. Heeft uw bedrijf uitbreidingsinvesteringen gepland?

Ja	353	47%
Nee	394	53%
Totaal	747	

14a. Waarom wilt u uitbreiden? (meerdere antwoorden mogelijk)

Om dierenwelzijns-investeringen te betalen	193	55%
Om milieu-investeringen te betalen	166	47%
Het rendement van mijn huidige bedrijf gaat achteruit	130	37%
Internationale concurrentie	64	18%
Ik wil een groter bedrijf want ik wil meer verdienen	56	16%

Omdat de bank mij vertelt dat dit verstandig is	5	1%
Anders	150	43%
Geen mening	2	
Totaal	353	

15. Heeft de bank u wel eens gevraagd de schaal te vergroten of dit als leningsvoorwaarde gesteld?

Ja	98	13%
Nee	648	87%
Totaal	746	

15b. Toelichting: 162 reacties

16. Zijn er van overheidswege invloeden die tot schaalvergroting leiden? (meerdere antwoorden mogelijk)

Nee	59	8%
Ja, dierenwelzijnseisen	411	55%
Ja, Europees handelsbeleid, marktliberalisering	305	41%
Ja, afschaffen melkquotum	272	37%
Ja, Europees landbouwbeleid, namelijk afschaffing van de productiebeheersing	239	32%
Ja, Europees landbouwbeleid, namelijk verlaging van de garantieprijs	215	29%
Ja, vergunningen (landelijk)	183	25%
Ja, subsidies gaan te veel naar grote bedrijven en te weinig naar kleinere bedrijven	152	20%
Ja, afschaffen dierrechten	100	13%
Anders	84	11%
Geen mening	15	2%
Totaal	746	

16b. Toelichting: 164 reacties

De antwoorden op vraag 17a zijn bekeken voor de boeren die hebben ingevuld dat zij een melkveehouderij hebben, voor 17b voor boeren die hebben ingevuld dat zij varkenshouderij hebben, enz.

17a. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (melkkoeien)

40 tot 100	120	30%
100 tot 250	202	51%
250 of meer	74	19%
Totaal	396	

17b. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (vleesvarkens)

50 tot 2000	15	14%
2000 tot 7500	63	61%
7500 of meer	26	25%
Totaal	104	

17c. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (fokvarkens)

5 tot 400	25	26%
400 tot 1200	54	55%
1200 of meer	19	19%
Totaal		

17d. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (vleeskalveren)

250 tot 1000	5	26%
1000 tot 2500	11	58%
2500 of meer	3	16%
Totaal	19	

17e. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (legkippen)

30 tot 12.000	10	36%
12.000 tot 120.000	14	50%
120.00 of meer	4	14%
Totaal	28	

17f. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (vleeskuikens)

40.000 tot 100.000	2	29%
100.000 tot en met 150.000	5	71,%
Totaal	7	

17g. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (schapen)

20 tot 100	6	21%
100 tot 1000	17	58%
1000 of meer	6	21%
Totaal	29	

17h. Wat is volgens u de ideale grootte van een bedrijf in uw sector (geiten)

100 tot 1000	10	77%
1000 of meer	3	23%
Totaal	13	

18. vindt u dat de intensieve veehouderij naar het industrieterrein moet?

ja	67	9%
Nee	605	82%
Geen mening	69	9%
Totaal	741	

Dierenwelzijn en gezondheid**19. Het prijsverschil in de supermarkt tussen reguliere producten en producten met een betere dierenwelzijns- en milieuprestatie is te groot**

ja	250	35%
Nee	297	42%
Weet niet, geen mening	161	23%
Totaal	708	

20. Wat zou er moeten gebeuren om dit prijsverschil kleiner te maken?

Gelijkschakeling van internationale dierenwelzijns- en milieueisen	453	64%
Dwingende wet- en regelgeving binnen Europa gekoppeld aan marktbescherming tegen producten met slechtere milieu- en dierenwelzijns-normen	243	34%

Vleestax waarbij minder dier- en milieuvriendelijk geproduceerd vlees extra wordt belast	33	0,5%
Anders	130	18%
Er moet niets gebeuren	91	13%
Totaal	708	

21. Als de concurrentie van bedrijven met slechtere dierenwelzijnsnormen wordt tegengegaan wil ik graag welzijnsverbeteringen doorvoeren voor dieren op mijn boerderij

ja	318	45%
Nee	144	21%
Weet niet	241	34%
Totaal	703	

21a. Als de concurrentie van bedrijven met slechtere dierenwelzijn wordt tegengegaan wil ik graag inkomensverbeteringen doorvoeren voor dieren op mijn boerderij (alleen veehouders)

ja	294	47%
Nee	133	21%
Weet niet	199	32%
Totaal	626	

21b. Welke welzijnsveranderingen wilt u dan doorvoeren: 227 reacties

22a. Vanwege mogelijke belangenverstremgeling is het goed als de veearts net als in Denemarken geen geld meer zou verdienen aan de verkoop van antibiotica

Geheel mee eens	87	12%
Mee eens	112	16%
Neutraal	168	24%
Mee oneens	216	31%
Geheel mee oneens	120	17%
Totaal	703	

22a. Vanwege mogelijke belangenverstremgeling is het goed als de veearts net als in Denemarken geen geld meer zou verdienen aan de verkoop van antibiotica (alleen veehouders)

Geheel mee eens	66	11%
Mee eens	100	16%
Neutraal	149	24%
Mee oneens	195	31%
Geheel mee oneens	116	18%
Totaal	626	

22b. De politiek legt terecht veel nadruk op gezondheidsaspecten en op de risico's van de intensieve veehouderij voor de gezondheid van omwonenden

Geheel mee eens	67	10%
Mee eens	164	31%
Neutraal	173	31%
Mee oneens	209	21%
Geheel mee oneens	88	7%
Totaal	701	

22b. De politiek legt terecht veel nadruk op gezondheidsaspecten en op de risico's van de intensieve veehouderij voor de gezondheid van omwonenden (alleen veehouders)

Geheel mee eens	54	90%
Mee eens	150	24%
Neutraal	150	24%
Mee oneens	189	30%
Geheel mee oneens	81	13%
Totaal	624	

22c. Ik vind dat er te veel antibiotica gebruikt wordt bij de landbouwhuisdieren in Nederland

Geheel mee eens	76	11%
Mee eens	216	31%
Neutraal	219	31%
Mee oneens	146	21%
Geheel mee oneens	46	6%
Totaal	703	

22c. Ik vind dat er te veel antibiotica gebruikt wordt bij de landbouwhuisdieren in Nederland (alleen veehouders)

Geheel mee eens	54	9%
Mee eens	191	30%
Neutraal	201	32%
Mee oneens	136	22%
Geheel mee oneens	44	7%
Totaal	626	

22d. Antibiotica die van levensbelang zijn voor mensen zoals fluoroquinolonen en de 3e en 4e generatie cefalosporines, moeten we niet meer gebruiken in de veesector

Geheel mee eens	183	26%
Mee eens	280	40%
Neutraal	149	21%
Mee oneens	72	10%
Geheel mee oneens	19	3%
Totaal	703	

22d. Antibiotica die van levensbelang zijn voor mensen zoals fluoroquinolonen en de 3e en 4e generatie cefalosporines, moeten we niet meer gebruiken in de veesector (alleen veehouders)

Geheel mee eens	161	26%
Mee eens	253	40%
Neutraal	128	21%
Mee oneens	65	10%
Geheel mee oneens	19	3%
Totaal	626	

22e. Als ik wist hoe het verantwoord kon, zou ik best minder antibiotica willen toepassen

Geheel mee eens	214	31%
Mee eens	324	46%
Neutraal	107	15%
Mee oneens	41	6%
Geheel mee oneens	15	2%
Totaal	701	

22e. Als ik wist hoe het verantwoord kon, zou ik best minder antibiotica willen toepassen (alleen veehouders)

Geheel mee eens	188	30%
Mee eens	295	47%
Neutraal	90	15%
Mee oneens	36	6%
Geheel mee oneens	15	2%
Totaal	624	

22f. De overheid zou meer moeten en/of kunnen doen om innovatieve, diervriendelijke of milieuvriendelijke stalconcepten te ontwikkelen en onder boeren te verspreiden

Geheel mee eens	115	16%
Mee eens	229	330%
Neutraal	172	24%
Mee oneens	123	18%
Geheel mee oneens	62	9%
Totaal	701	

22f. De overheid zou meer moeten en/of kunnen doen om innovatieve, diervriendelijke of milieuvriendelijke stalconcepten te ontwikkelen en onder boeren te verspreiden (alleen veehouders)

Geheel mee eens	98	16%
Mee eens	204	33%
Neutraal	155	25%
Mee oneens	110	17,%
Geheel mee oneens	57	9%
Totaal	624	

22g. Ik vind dat innovatieve, milieuvriendelijke en diervriendelijke stallen voorrang moeten krijgen bij het uitgeven van dierrechten, melkquota's en subsidies

Geheel mee eens	84	12%
Mee eens	172	25%
Neutraal	161	23%
Mee oneens	200	28%
Geheel mee oneens	84	12%
Totaal	701	

22g. Ik vind dat innovatieve, milieuvriendelijke en diervriendelijke stallen voorrang moeten krijgen bij het uitgeven van dierrechten, melkquota's en subsidies (alleen veehouders)

Geheel mee eens	71	11%
Mee eens	153	25%
Neutraal	143	23%
Mee oneens	179	29%
Geheel mee oneens	78	12%
Totaal	624	

22h. Het is goed als Nederland als gidsland het voortouw neemt als het gaat om verbetering van de omstandigheden waaronder dieren worden gehouden in de veehouderij

Geheel mee eens	61	9%
Mee eens	150	21%
Neutraal	172	24%
Mee oneens	188	27%
Geheel mee oneens	130	19%
Totaal	701	

22h. Het is goed als Nederland als gidsland het voortouw neemt als het gaat om verbetering van de omstandigheden waaronder dieren worden gehouden in de veehouderij (alleen veehouders)

Geheel mee eens	48	8%
Mee eens	133	21%
Neutraal	159	25%
Mee oneens	166	27%
Geheel mee oneens	118	19%
Totaal	624	

Multifunctionele landbouw (diversificatie)

23. Voelt u voor het uitvoeren van 'groene en blauwe diensten' (met subsidies van Europa landschapsbeheer, wateronderhoud en ecosysteem diensten leveren)

ja	281	41%
Nee	299	43%
Weet niet, geen mening	108	16%
Totaal	688	

24. Ik overweeg ook de activiteiten te verbreden buiten het puur agrarische (zorgboerderij, plattelandswinkel of iets dergelijks)

Ik doe al aan verbreding	92	13%
ja	87	13%
Nee	473	69%
Geen mening/weet niet	36	5%
Totaal	688	

24a. Ik doe al aan verbreding: 86 reacties**24b. Ik heb een zorgboerderij en vrees voor de toekomst hiervan vanwege de bezuinigingen in de zorg (bijvoorbeeld pgb's)**

ja	11	41%
Nee	12	44%
Weet niet	4	15%
	27	

24c. Toelichting: 12 reacties**25a. Diversificatie (verbreding van activiteiten buiten de sector zoals recreatie en zorgboerderijen) heeft de toekomst**

Geheel mee eens	17	3%
Mee eens	77	11%
Neutraal	210	31%
Mee oneens	244	35%
Geheel mee oneens	140	20%
Totaal	688	

25b. Boer & natuur gaan prima samen

Geheel mee eens	296	43%
Mee eens	314	46%
Neutraal	58	8%
Mee oneens	11	2%
Geheel mee oneens	9	1%
Totaal	688	

Prijsvorming en Europa**26a. Internationaal moet Nederland de concurrentie met het buitenland aangaan op lage prijs bulkproducten**

Geheel mee eens	41	6%
Mee eens	132	19%
Neutraal	190	28%
Mee oneens	227	33%
Geheel mee oneens	92	14%
Totaal	682	

26b. We leven in een wereld van vrije concurrentie waar een goede boer overblijft en de slechten afvallen, uiteindelijk is dat het beste voor de sector

Geheel mee eens	76	11%
Mee eens	241	35%
Neutraal	143	21%
Mee oneens	148	22%
Geheel mee oneens	74	11%
Totaal	682	

26c. In de markt krijgt men niet de prijs die de boer nodig heeft om uit de kosten te komen en een fatsoenlijke boterham te verdienen

Geheel mee eens	288	42%
Mee eens	243	36%
Neutraal	84	12%
Mee oneens	59	9%
Geheel mee oneens	8	1%
Totaal	682	

27a. Ik heb liever een kostendeekkende prijs voor mijn product dan subsidie van de overheidsopdracht

Geheel mee eens	436	64%
Mee eens	209	31%
Neutraal	29	4%
Mee oneens	4	0,5%
Geheel mee oneens	4	0,5%
Totaal	682	

27b. In periodes van extreem lage of extreem hoge prijzen is het goed als de overheid ingrijpt en prijsdempende mechanismen in werking laat treden

Geheel mee eens	82	12%
Mee eens	214	31%
Neutraal	130	19%
Mee oneens	157	23%
Geheel mee oneens	99	15%
Totaal	682	

27c. De melkquotering moet blijven na 2015

Geheel mee eens	137	20%
Mee eens	134	20%
Neutraal	162	24%
Mee oneens	112	16%
Geheel mee oneens	136	20%
Totaal	681	

27d. Systemen van aanbodbeheersing voor prijsbeheersing (zoals melkquotering) moeten breed worden ingevoerd in de veehouderij

Geheel mee eens	95	14%
Mee eens	152	22%
Neutraal	162	24%
Mee oneens	131	19%
Geheel mee oneens	141	21%
Totaal	681	

27e. De overheid moet maatregelen nemen tegen speculatie met voedselprijzen

Geheel mee eens	247	36%
Mee eens	264	39%
Neutraal	83	12%
Mee oneens	57	8%
Geheel mee oneens	31	5%
Totaal	682	

27f. De politiek heeft zich te lang gericht op zelfregulering door de sector en de markt en bewustwording van consumenten

Geheel mee eens	83	12%
Mee eens	160	23%
Neutraal	245	36%
Mee oneens	133	20%
Geheel mee oneens	59	9%
Totaal	680	

28. Hoe moet het geld dat Nederland uit het Europese landbouwbeleid krijgt (zo'n 1,2 miljard euro) op het Nederlandse platteland worden verdeeld? (meerdere antwoorden mogelijk)

Hectarepremie	321	47%
Innovatiesubsidies	298	44%
inkomenssubsidie	261	38%
Plattelandsontwikkeling	165	24%
Geld voor natuur- en waterbeheer	156	23%
Subsidie voor boeren moet niet naar rijkere boeren	139	20%
Anders	127	19%
Geen mening	18	3%
Totaal	680	

29. Mogelijke oplossingen

29a. Het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid van de EU moet grotendeels afgeschaft en gedereguleerd worden

Geheel mee eens	46	7%
Mee eens	117	18%
Neutraal	166	25%
Mee oneens	240	36%
Geheel mee oneens	97	14%
Totaal	666	

29b. Het is onwenselijk dat Nederland voor de wereldmarkt produceert, het is veel beter en duurzamer alleen te produceren voor de Noordwest-Europese markt

Geheel mee eens	80	12%
Mee eens	161	24%
Neutraal	109	16%
Mee oneens	199	30%
Geheel mee oneens	117	18%
Totaal	666	

29c. Het is wenselijk dat boerenbedrijven zich meer verbreden buiten de sector (diversificatie)

Geheel mee eens	11	2%
Mee eens	69	10%
Neutraal	192	29%
Mee oneens	244	27%
Geheel mee oneens	150	22%
Totaal	666	

29d. We moeten op den duur naar grondgebonden veehouderij (alleen veehouders)

Geheel mee eens	80	13%
Mee eens	164	26%
Neutraal	126	20%
Mee oneens	157	25%
Geheel mee oneens	98	16%
Totaal	625	

29e. Ik zou zelf wel naar grondgebonden veehouderij willen

Geheel mee eens	136	21%
Mee eens	201	30%
Neutraal	144	22%
Mee oneens	102	15%
Geheel mee oneens	81	12%
Totaal	664	

29e. Ik zou zelf wel naar grondgebonden veehouderij willen (alleen veehouders)

Geheel mee eens	129	21%
Mee eens	187	30%
Neutraal	134	21%
Mee oneens	97	16%
Geheel mee oneens	77	12%
Totaal	624	

29f. De onderhandelingen om te komen tot het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouw Beleid voor 2014-2020 bieden een goede mogelijkheid om te komen tot effectieve oplossingen (die uiterlijk 2020 ingaan)

Geheel mee eens	34	5%
Mee eens	217	33%
Neutraal	303	46%
Mee oneens	74	11%
Geheel mee oneens	32	5%
Totaal	660	

30. Wat zijn volgens u de drie grootste problemen van de agrarische sector op dit moment? 615 reacties; 594 reacties; 543 reacties.

31. Wat zijn volgens u de drie belangrijkste zaken die de komende jaren moeten gebeuren om de boer een goede toekomst te geven? 588 reacties; 544 reacties; 459 reacties.

Aanvullende vragen

1. Er moet een goede basispensioenvoorziening voor agrariërs komen

Mee eens	60	40%
Neutraal	44	29%
Mee oneens	42	28%
Geen mening	4	3%
Totaal	150	

2. Er moet voor agrarische ondernemers een collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering komen die betaalbaar is en ruime dekking geeft

Mee eens	94	63%
Neutraal	26	17%
Mee oneens	28	19%
Geen mening	2	1%
Totaal	150	

3. Een verbod op verkoop van agrarische producten met verlies is een goed idee

Mee eens	75	50%
Neutraal	28	19%
Mee oneens	44	29%
Geen mening	3	2%
Totaal	150	

4. De kredietverstrekking voor agrariërs is te beperkt

Mee eens	32	21%
Neutraal	55	27%
Mee oneens	59	39%
Geen mening	4	3%
Totaal	150	

5. Een investeringsbank die borg staat voor kredietverlening aan agrariërs is een goed idee

Mee eens	55	37%
Neutraal	42	28%
Mee oneens	41	27%
Geen mening	12	8%
Totaal	150	

6. Een agrariër die in de problemen komt moet tijdelijk terug kunnen vallen op de bijstand zonder zijn bedrijf te moeten verkopen

Mee eens	106	70%
Neutraal	22	15%
Mee oneens	18	12%
Geen mening	4	3%
Totaal	150	

7. Ik zie problemen in het erfrecht, de overdrachtsbelasting of andere belastingtechnische maatregelen voor agrarische ondernemers

Ja	72	48%
Nee	34	23%
Weet niet	44	29%
Totaal	150	

BIJLAGE 2. BRIEF ENQUÊTE

Rotterdam, oktober 2011

GEEF UW MENING AAN DE POLITIEK!

Geachte mevrouw, mijnheer,

Het is u vast niet ontgaan: er is veel maatschappelijk debat over de intensieve veehouderij. Voortgaande schaalvergroting, volksgezondheidsrisico's en dierenwelzijn worden uitgebreid besproken in de media. Lokale actiecomités protesteren tegen megastallen, het bedrijfsleven wil in het verbond van Den Bosch al het vlees in de supermarkten per 2020 duurzaam maken. Hans Alders, discussieleider van de brede maatschappelijke discussie over megastallen concludeert naar aanleiding van deze discussie dat het anders moet in de veehouderij in Nederland. Maar wat vinden boeren zelf eigenlijk? Wat zijn uw ervaringen en uw oplossingen in deze stormachtige discussies? De SP houdt een enquête om de boer aan het woord te laten. Er wordt veel gesproken OVER boeren. De SP vindt het belangrijk dat juist ook MET de boeren gesproken wordt. Graag horen wij uw mening.

De landelijke politiek staat voor belangrijke politieke keuzes. Er moeten knopen worden doorgehakt over het toekomstige Europese landbouwbeleid voor de jaren 2014-2020. Moet de schaalvergroting een halt worden toegeroepen of de markt verder worden geliberaliseerd? Wat doen we met het Europese subsidiebeleid?

De SP signaleert een trend waarbij er steeds meer dieren komen in Nederland en steeds minder boeren. Elke dag sluiten zes boerenbedrijven de poorten. Het maatschappelijke draagvlak kraakt, de economische basis is vaak wankel en de afhankelijkheid van inkopers en prijschommelingen is groot. Uitdagingen die vragen om structurele oplossingen en een constructieve dialoog. Wij vragen u hieraan bij te dragen door het invullen van de enquête op www.sp.nl/milieu/boeraanhetwoord/

De resultaten van de enquête zullen worden verwerkt in een rapport 'De boer aan het woord'. Het invullen van de enquête neemt ongeveer 15 tot 30 minuten in beslag. De gegevens van deze enquête gaan uitsluitend naar het Wetenschappelijk Bureau van de SP en worden anoniem verwerkt.

Vriendelijke groet en bedankt voor uw medewerking.

Emile Roemer
Fractievoorzitter SP

Henk van Gerven
SP Tweede Kamerlid
woordvoerder agrarische sector

SP. ONDERZOEK

DE BOER AAN HET WOORD

Het boerenbedrijf is volop in ontwikkeling. We zien voortgaande schaalvergroting. Per dag stoppen zeven boeren vanwege de liberalisering en concurrentie. Maar ook liggen boeren onder vuur vanwege de discussie rondom volksgezondheid, dierenwelzijn en industrialisering van het platteland. Hoe moet het verder? Er wordt veel gesproken over de boeren. In deze enquête spraken we met de boeren.

Opmerkelijk genoeg beleeft een grote meerderheid van de ondervraagde boeren veel plezier aan het werk. Het familiebedrijf wordt gekoesterd, de meesten hebben liever een gemiddeld bedrijf dan een megabedrijf. De lage prijzen voor hun producten en de almachtige positie van supermarkten, slachterijen en andere inkopers worden als grote problemen van de huidige tijd ervaren. Betere mogelijkheden tot zelforganisatie en veranderingen in de mededingingsregels worden vaak als oplossing genoemd.

Om ongewenste schaalvergroting tegen te gaan zijn kostendekkende prijzen een voorwaarde. De positie van de boeren in de productie en de voedselketen moet worden versterkt om een duurzame landbouw te krijgen die kan rekenen op draagvlak bij de boer én de burger.

In de serie 'Aan het woord' wordt mensen gevraagd naar hun werkomstandigheden. In deze serie verschenen onder andere 'de leraar', 'de jeugdzorg', 'het gevangenispersoneel', 'de politie' en 'de schipper'.

